

Dječji crtež kao interpretacija slike o sebi

Božin, Mia

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:402167>

Rights / Prava: [Attribution-NoDerivs 3.0 Unported](#) / [Imenovanje-Bez prerada 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-29**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education -
Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

**MIA BOŽIN
DIPLOMSKI RAD**

**DJEČJI CRTEŽ KAO
INTERPRETACIJA SLIKE O SEBI**

Zagreb, rujan 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
Zagreb

PREDMET: Istraživanje dječjeg likovnog stvaralaštva

DIPLOMSKI RAD

Ime i prezime pristupnika: Mia Božin

**TEMA DIPLOMSKOG RADA: Dječji crtež kao interpretacija
slike o sebi**

MENTORICA: izv. prof. dr. art. Antonija Balić – Šimrak

Zagreb, rujan 2019.

SADRŽAJ

Sažetak	1
Summary	2
 UVOD.....	 1
1. Slika o sebi.....	2
1.1. Čimbenici koji djeluju na stvaranje slike o sebi	3
1.2. Dimenzije slike o sebi.....	4
1.3. Dijelovi slike o sebi	5
2. Razvoj slike o sebi	6
3. Samoopis i samovrednovanje	8
3.1. Samopoštovanje i samopouzdanje	8
3.2. Pozitivna slika o sebi	12
3.3. Negativna slika o sebi	14
4. Likovni jezik djece.....	15
4.1. Likovni simboli.....	17
4.1.1. Linije.....	18
4.1.2. Šaranje	18
4.1.3. Mrlje	18
4.1.4. Točke – crtice.....	19
4.1.5. Niz.....	19
4.1.6. Krug	19
4.1.7. Kvadrat	19
5. Razvoj likovnog jezika	20
5.1. Faze razvoja dječjeg likovnog jezika.....	21
5.1.1. Črčkanje/šaranje (od 18 mjeseci do 3 godine).....	21

5.1.2.	Faza osnovnih oblika (3 – 4 godine).....	22
5.1.3.	Faza ljudskih oblika i početne sheme (4 – 6 godina).....	22
5.1.4.	Faza razvoja vizualne sheme (6 – 9 godina).....	23
6.	Boja u dječjem crtežu	23
7.	Crtež – primjena u odgojne, obrazovne, dijagnostičke i terapijske svrhe	24
7.1.	Crtež kao potpora dječjem razvoju	25
7.2.	Emocionalni indikatori u crtežu ljudske figure.....	26
7.3.	Crtež kao komunikacijsko sredstvo	30
8.	Dječji radovi na temu slike o sebi.....	31
8.1.	Prikaz izabranih radova	32
	ZAKLJUČAK.....	39
	Literatura.....	1
	Izjava o samostalnoj izradi rada.....	3
	Izjava o javnoj obrani rada.....	4

Sažetak

Sam crtež nam može prikazati djetetov unutarnji svijet, njegova stanja, shvaćanja i poglede na svijet, ono što ga muči i ono što ga veseli i raduje. Također, kroz dječji crtež art terapeuti, psiholozi, ali i oni koji su obučeni i obrazovani da rade s djecom, mogu vidjeti i shvatiti način na koji dijete doživljava samo sebe, odnosno, kakva je njegova slika o samom sebi, self koncept ili samopoimanje.

Pojam o sebi možemo definirati kao organizaciju iskustva osobe i ideja o njoj samoj u svim aspektima pojedinčeva života (Coombs, 1981, prema Lacković-Grgin, 1994, citirano prema Oblačić, Velki, Cakić, 2015). Slika o sebi je vrlo složen pojam na koji utječu određeni aspekti, poput povratnih informacija iz okoline, ali i osjećaja uspješnosti koji dijete, odnosno pojedinac, osjeća izvršavajući pojedine aktivnosti. Ona se razvija od samog djetetovog rođenja i prati razvoj djetetovog crteža, kako je i navedeno u radu.

Usporedno razvijajući svoj likovni izražaj, dijete počinje prikazivati svoj unutarnji svijet upravo ovim komunikacijskim kanalom. Kroz crtež ljudskog lika, stručnjaci mogu „iščitati“ poruke koje dijete šalje o samom sebi, ali i ono što osjeća, poput brige, tjeskobe, plahosti ili nesigurnosti.

1976. godine autori Shavelson, Hubner i Stanton su podijelili generalnu, opću sliku o sebi na akademsko samopoimanje i ne-akademsko samopoimanje. Potonje obuhvaća socijalno, emocionalno i fizičko samopoimanje, što se može opisati kao intelektualno, socijalno, emocionalno i fizičko „ja“.

Kao dio ispita iz kolegija Istraživanje dječjeg likovnog stvaralaštva, studenti/ce prve godine izvanrednog diplomskog studija Rani i predškolski odgoj su s izabranim djetetom izradili 5 crteža na teme:

- Fizičko ja – Kako izgledam (olovka)
- Intelektualno ja – Što volim raditi (olovka)
- Socijalno ja – Moji prijatelji (crni flomaster)
- Emocionalno ja – sretan – Kakav sam kada sam sretan? (prešani ugljen)
- Emocionalno ja – tužan – Kakav sam kada sam tužan? (prešani ugljen)

Radovi su prikupljeni tijekom akademske godine 2016./2017.

Ključne riječi: *dječji crtež, elementi slike o sebi, samopoimanje, slika o sebi.*

Summary

The children's drawing itself can show us their inner world, their emotions, understandings, and views, what troubles them and what makes them happy. Also, through children's drawing, art therapists, psychologists, as well as those trained and educated to work with children, can see and understand the way a child perceives himself or herself, that is, his or her self-image or self-concept.

Self-image can be defined as the organization of a person's experience and ideas about himself in all aspects of an individual's life (Coombs, 1981, prema Lacković-Grgin, 1994, citirano prema Oblačić, Velki, Cakić, 2015). Self-image is a very complex concept that is influenced by certain aspects, such as feedback from the environment, but also by the sense of accomplishment that a child, or individual, feels when performing certain activities. It develops from the child's birth and follows the development of the child's drawing, as outlined in the paper.

While developing his artistic expression, the child begins to show his inner world through this communication channel. Through the drawing of a human character, experts can „read“ the messages a child sends about himself or herself, but also what he or she feels, such as worry, anxiety, timidity, or insecurity.

In 1976, authors Shavelson, Hubner, and Stanton divided the general self-image into academic self-concept and non-academic self-concept. The non-academic self encompasses social, emotional and physical self-concept. This can also be described as an intellectual, social, emotional and physical self.

During 2016./2017., first-year Early and Preschool Education graduate students, made 5 drawings with chosen child on the following themes:

- Physical Self – How do I look (pencil)
- Intellectual self – What do I like to do (pen)
- Social self – My friends (black felt pen)
- Emotional self – happy – How am I when I'm happy? (pressed coal)
- Emotional self – sad – How am I when I'm sad? (pressed coal)

Keywords: *children's drawing, components of self-image, self-concept, self-image.*

UVOD

Potkraj 19. stoljeća brojni psiholozi se počinju zanimati za dječji crtež i on postaje važno sredstvo za razumijevanje i upoznavanje djeteta. Crtanje se definira kao jedan oblik djetetove aktivnosti u kojoj se može otkriti djetetov razvoj, sposobnost opažanja, kognitivne značajke, interesi i cjelokupna osobnost. Crtež može odraslima svjedočiti o tome kako se razvija dječje iskustvo i njegovo unutarnje stanje, odnosno, pojam o sebi (Vuletić, Kardum, Reić-Ercegovac, 2017).

Također, u isto vrijeme je uočeno da djetetov pojam o sebi ima značajnu ulogu u procesu učenja, socijalizacije i cjelokupnog razvoja ličnosti i od velikog je značaja da se osoba poznaje i realno procjenjuje. Na razvijanje pojma o sebi djeluju značajni drugi (roditelji, odgojitelji, vršnjaci...) i povratna informacija o uspješnosti djetetove akcije (Tasić, 1994). Dijete na temelju toga može razviti pozitivnu ili negativnu sliku o sebi. Osobe koje imaju pozitivnu sliku o sebi imaju i pozitivan stav prema životu i drugim ljudima, dok one koje imaju negativnu sliku o sebi, teško prolaze kroz život i imaju negativne odnose s okolinom. Osim kroz tumačenje ponašanja, stavova, pa čak i izgleda, kakvu sliku o sebi ima dijete možemo saznati i kroz njegov crtež.

Dječji crtež može biti komunikacijski posrednik između djeteta i odraslog, on može nositi poruke koje će odraslima pomoći u razumijevanju djeteta i podržavanju njegovog razvoja. Praćenje ranog razvoja likovnosti otkriva da već prvi oblici djetetovog likovnog izražaja donose poruke koje dijete šalje, poruke koje se odnose na njegovu spoznaju o životu (Vidović, 2015). Također, stvaralački proces može pomoći pojedincu, odnosno djetetu, u izražavanju problema, osvješćivanju emocija i rješavanju problema (Malchiodi, 1998, citirano prema Balić-Šimrak, 2010). Kako bi se dječji crtež mogao pravilno tumačiti, nužno je poznavati stupnjeve razvoja djetetova crteža i njegove karakteristike (Vuletić i sur., 2017).

1. Slika o sebi

Samopoimanje, odnosno slika o sebi, se može definirati kao individualna percepcija kombinacije različitih aspekata vlastitoga „ja”. Pojam o sebi je višedimenzionalan konstrukt u kojemu pojedinac, s jedne strane, može imati različitu percepciju svoje kompetencije u raznim područjima funkcioniranja, ali istodobno ima opću percepciju vrijednosti sebe kao osobe (Brajša-Žganec, Raboteg-Šarić, Franc, 2000).

Samopoimanje se može također definirati i kao doživljaj sebe kao osobe u različitim razvojnim fazama, vremenskim i prostornim kontekstima. Samopoimanje, odnosno vjerovanje pojedinca o samom sebi utječe na njegove odluke i akcije u životu (Lebedina-Manzoni, Novak, Jeđud, 2006). Slika o sebi određuje koje ćemo događaje u našem životu smatrati važnima, što ćemo poduzimati, koje ćemo si ciljeve postaviti i pokušati ih dostići, hoćemo li biti zadovoljni onime što smo učinili, koji će to događaji za nas biti stresni i kako ćemo reagirati na njih. Svatko u svojoj svijesti ima određenu teoriju samog sebe. Na temelju teorije o sebi, čovjek objašnjava svoje prošlo i sadašnje ponašanje i predviđa buduće. Slika o sebi također pomaže pojedincu da doživi pozitivno, a izbjegne negativno iskustvo (Miljković, Rijavec, 1996).

Spoznaja o sebi pojedincu pomaže da objasni svoja sadašnja i prošla ponašanja, i da predvidi neka buduća ponašanja. Pozitivno samopoimanje, odnosno slika o sebi, vodi ka konstruktivnom i socijalno poželjnom ponašanju, dok negativno, odnosno negativna slika o sebi, može dovesti do devijantnog, socijalno neadekvatnog ponašanja. Osobe s negativnom slikom o sebi imaju znatno više emocionalnih i motivacijskih problema, u usporedbi s osobama koje pokazuju pozitivnu sliku o sebi. Suvremene teorije i shvaćanja slike o sebi naglašavaju da slika o sebi nije urođena, već se tijekom života stječe, mijenja i razvija. Za njezin razvoj važni su kognitivne i aktivni procesi, a struktura i proces razvoja slike o sebi u interakciji je i s mnogim okolinskim faktorima. Doživljaj vlastite ličnosti je temelj uspješnog, odnosno neuspješnog snalaženja u svijetu koji okružuje pojedinca, uvelike određuje nezadovoljstvo, odnosno zadovoljstvo i cjelokupno ponašanje pojedinca (Lebedina-Manzoni i sur., 2006).

Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje naglašava da rani i predškolski odgoj i obrazovanje treba buditi i poticati razvoj osobnog identiteta djeteta i osnaživati ga da bude dosljedno samo sebi, razvija samopoštovanje, stvara pozitivnu sliku o sebi te izgrađuje osjećaj sigurnosti u susretu s novim ljudima i iskustvima u užem i širem socijalnom okruženju. Sva djeca imaju pravo na odgoj i obrazovanje koje prihvaća i podržava njihove različitosti u identitetu. Vrtić treba djetetu pomoći da razumije sebe i vlastiti identitet, ali i identitet drugih s kojima se susreće u vrtiću i široj socijalnoj zajednici.

Posebna pažnja u odgojno – obrazovnom procesu se treba posvećivati kompetencijama koje u ranoj dobi predstavljaju okosnicu razvoja svih ostalih, a osobito u razvoju samopoštovanja, samopouzdanja i pozitivne slike djeteta o sebi (Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, 2014).

Gotovo svi moderni stručnjaci i znanstvenici koji se bave djecom i djetinjstvom, direktno ili indirektno, pokušavaju analizirati čovjekovo „ja“ i pokazati koliko je značajno za razvoj i ponašanje ako se osoba poznaje i realno procjenjuje. Stavovi autora koji se bave proučavanjem pojma o sebi uglavnom su složni da bi efekti odgojno – obrazovnog procesa bili što uspješniji, potrebno je poznavati kakav pojam o sebi ima dijete jer je pojam o sebi jedan od determinanti prirode međuljudskih odnosa i socijalnog statusa pojedinca, pa upravo o njemu u znatnoj mjeri ovisi socijalni razvoj djeteta (Tasić, 1994).

1.1. Čimbenici koji djeluju na stvaranje slike o sebi

Na razvoj slike o sebi djeluje više čimbenika.

1. Jedan je utjecaj značajnih drugih osoba (roditelja, odgojitelja, vršnjaka).
2. Drugi čimbenik je povratna informacija koja se formira u procesu djetetove aktivnosti istraživanja okruženja u kojem raste i razvija se.

Pri tome je značajnije djetetovo vlastito iskustvo nego mišljenja drugih ljudi. Dakle, slika o sebi je formirana posredovanjem povratnih informacija koje se stvaraju u

kontakta s fizičkom i društvenom okolinom i ona igraju značajnu ulogu u određivanju kako će se dijete odnositi prema sebi i prema drugim ljudima.

Slika o sebi razvija u procesu dječje interakcije s drugima, s roditeljima i s prijateljima. Zato ona može biti realna i nerealna, zato čovjek može sebe podcjenjivati ili precjenjivati, a to utječe na svakodnevno ljudsko ponašanje, na odnose prema drugim ljudima, stav prema radu i uspjeh u radu. Autori se slažu da je poznavanje pojma o sebi i realno procjenjivanje skoro podjednako važno i za odgojitelje i za djecu, jer da bismo bolje upoznali i shvatili dijete, značajno je poznavati što ono misli o sebi (Tasić, 1994).

1.2. Dimenzije slike o sebi

Miljković i Rijavec (1996) navode da samopoimanje sadrži u sebi 3 dimenzije:

1. Znanje o sebi, da bi bili svjesni onoga što je dobro i onog što treba promijeniti,
2. Očekivanja od sebe, slika onoga što bismo mogli biti uz poznavanje onog što jesmo,
3. Vrednovanje sebe, svakodnevno procjenjivanje onog što jesmo s onim što bismo željeli.

1. Znanje o sebi predstavlja prvu dimenziju pojma o sebi. Kako bi pojedinac mogao razumjeti pojam o sebi, mora prvo krenuti od onoga što zna o samom sebi. Treba upoznati svoje „ja“. Da bi pojedinac promijenio kod sebe ono što nije dobro, znanje o sebi je nužno. Ako pojedinac ne vidi kakav je, ne može se ni početi mijenjati. Stoga je važno vidjeti sebe onakvim kakvim netko jest, a ne onakvim kakvim bismo htjeli biti. Možemo mijenjati samo ono što jesmo, a ne ono što bismo htjeli biti.
2. Očekivanja od sebe je druga dimenzija pojma o sebi. Svaki pojedinac očekuje nešto od samog sebe. Pitanje je koliko je svaka osoba sposobna ostvariti ciljeve svojih očekivanja. Ponekad se to očekivanje može javiti u više oblika. Očekivanje od sebe se može pojaviti u obliku „idealnog“ i „očekivanog ja“.
 - a. „Idealno ja“ odnosi se na osobine koje bi osoba htjela imati, to su njezine želje.

- b. „Očekivano ja“ se odnosi na osobine za koje osoba smatra da bi ih trebala imati. To su dužnosti, obaveze i odgovornosti.

Ako se ovi različiti aspekti međusobno ne slažu, osoba ima problema. Ako je razlika između stvarnog i „idealnog ja“ velika, osoba je sramežljiva, tužna i razočarana. Osoba može osjećati kako nije uspjela ostvariti svoje ciljeve, želje i snove koje je postavila samoj sebi, ili koje su joj drugi postavili. To je čest slučaj kod osoba kojima roditelji postavljaju za njih nedostižne ciljeve.

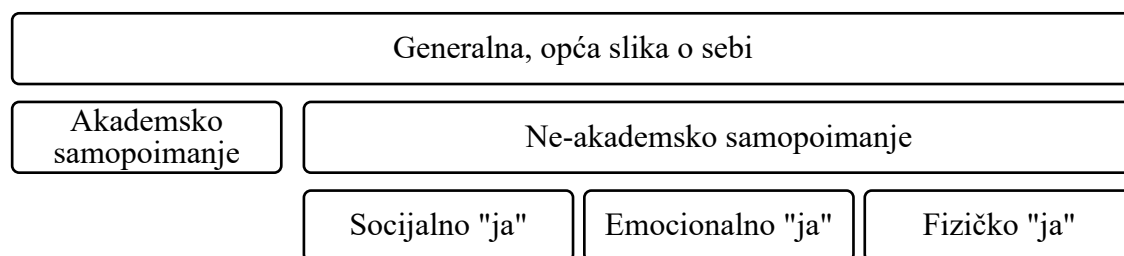
Ako je razlika između stvarnog i „očekivanog ja“ velika, osoba se boji, tjeskobna je i ima osjećaj krivnje. Čini joj se da se ne uspijeva ponašati dobro, odgovorno i u skladu sa svojim dužnostima. Često misli kako je drugi ljudi zbog toga optužuju i kažnjavaju.

3. Vrednovanje sebe je zadnja dimenzija pojma o sebi. Kada znamo tko smo i koja su naša očekivanja, preostaje nam samo ocijeniti sebe kao osobu, odrediti koliko vrijedimo u vlastitim očima. Osoba svakodnevno procjenjuje ono što jest i kakva jest i uspoređuje s onime bi htjela biti, mogla ili trebala biti. Rezultat ovih procjena je samopoštovanje. Ako su procjene uglavnom negativne, samopoštovanje će biti nisko. Obratno, ako su uglavnom pozitivne procjene, samopoštovanje će biti visoko.

1.3. Dijelovi slike o sebi

1976. godine autori Shavelson, Hubner i Stanton su podijelili generalnu, opću sliku o sebi na akademsko samopoimanje i ne-akademsko samopoimanje.

Ne-akademsko samopoimanje obuhvaća socijalno, emocionalno i fizičko samopoimanje.

Grafikon 1. Podjela opće slike o sebi (Shavelson, Hubner, Stanton, 1976).

Na sličan način i autorice Miljković i Rijavec (2011) objašnjavaju dijelove opće slike o sebi, koja se sastoji od fizičkog „ja“, intelektualnog „ja“, socijalnog „ja“ i emocionalnog „ja“.

Fizičko „ja“ se odnosi na svijest o vlastitom izgledu, boja kose, očiju, spol. Intelektualno „ja“ se odnosi na moći i snagu, na ono što znamo i u čemu smo uspješni. Socijalno „ja“ se odnosi na saznanje o pripadanju grupi i reakcijama drugih na naša ponašanja, kao i na prepoznavanje tuđih osjećaja. Emocionalno „ja“ se odnosi na misli, želje i emocije.

2. Razvoj slike o sebi

Dijete se postupno počinje interesirati ne samo za prirodu i okolinu koja ga okružuje, već i za sebe i za svoju osobu, ali i ljude oko sebe. Njegova se spoznaja razvija od konkretnog prema apstraktnom: prvo opaža vlastito i tuđe ponašanje, a na kraju razumije svoja i tuđa unutarnja stanja: želje, osjećaje, misli, namjere i sposobnosti.

Odvajanjem djeteta od okoline, postupno se razvija pojam o sebi, to jest svijest o svojem postojanju. Dijete u početku uopće nije svjesno svog zasebnog postojanja u okolini, nego se osjeća glavnim dijelom okoline i sve što doživljava oko sebe percipira egocentrično, kao da je okolina njegov produžetak.

No, vrlo rano, već oko 4. mjeseca, javljaju se znakovi da dijete koristi sebe kao uporište u istraživanju okoline. No dijete tada sebe još ne doživljava kao posebno biće, biće koje je različito i odvojeno od okoline, i to traje sve do polovine druge godine.

Sve do 15. mjeseca dijete ne može prepoznati svoj odraz u zrcalu, a oko 18. mjeseca dijete se počinje drugačije odnositi prema videozapisu svog ponašanja i ponašanja nekog drugog djeteta.

Dijete počinje sebe oslovljavati u 3. licu ili svojim imenom, i tako imitira odnos okoline prema sebi kao objektu. S navršene dvije godine većina djece može prepoznati svoju fotografiju i označava i fotografiju i sebe zamjenicom „ja“ (Starc, Čudina-Obradović, Pleša, Profaca, Letica, 2004).

Pri uspostavljanju pojma o sebi kao zasebnom biću, na dijete utječu:

1. Osjećaj vlastitog utjecaja na materijalnu okolinu.

Kada dijete pomiče ruku i nogu, ono polako uočava vlastiti utjecaj na promjenu na predmetima i postupno se uči namjernom izazivanju tih promjena. Udarajući zvečku ili pomičući mobil, ono počinje uočavati da su pokreti njegovog tijela uzrok, a pokretanje mobila posljedica, odnosno dvije odvojene pojave.

2. Osjećaj vlastitog utjecaja na ljude oko sebe.

Kada socijalna okolina reagira na djetetov plač, pozive, smiješak i gukanje, daje djetetu informaciju da njegovo osobno djelovanje proizvodi učinke: ono može izazvati kod okoline smiješak, govor, pjevanje, podizanje djeteta i maženje. Sve to djetetu pomaže da postupno izgradi pojam o sebi kao zasebnom biću.

3. Osjećaj vlasništva i posjedovanja predmeta kod djeteta jača njegov pojam o sebi i dijete sve češće i odlučnije potvrđuje svoje vlasništvo nad nekim predmetom, i oko 2. godine koristi zamjenicu moj. Ono što većina društva kod male djece percipira kao izraz sebičnosti, zapravo je pokušaj djetetovog utvrđivanja sve jasnijih granica između sebe i okoline, odnosno svijeta.

4. Uporaba jezika za označivanje sebe.

Za većinu djece, krajem druge godine se uspostavlja jasna primjena zamjenice „ja” i „moj” i upravo to označava potpunu razvijenost djetetova pojma o sebi.

Uspostavljanje pojma o sebi temelj je za nastanak novih emocionalnih i socijalnih vještina kao što su: empatija, prosocijalno ponašanje (pomaganje drugima), igra oponašanja. Postupno će pojam o sebi djetetu omogućiti i suradnju u zajedničkoj igri, zajedničko rješavanje jednostavnih problema i traženje pomoći od odraslih (Starc i sur., 2004).

3. Samoopis i samovrednovanje

Pojam o sebi se razvija od pukog prepoznavanja u zrcalu, na fotografiji ili na videu do znanja o sebi. Već oko druge godine djeca uz pomoć okoline uče svoje osnovne osobine. Znaju da su djeca, a ne odrasli, znaju svoj spol. U daljnjem djetetovom razvoju znanje o sebi je usklađeno sa spoznajnim razvojem, a djeca u predškolskoj dobi raspoznaju svoje tjelesne osobine, vlasništvo, znaju što vole, što ne vole.

Znanje o sebi ne sadrži samo samoopis, nego djeca ubrzo počinju na temelju pohvala i komentara iz okoline, kao i iz usporedbe s ostalom djecom, procjenjivati i vrednovati svoje osobine i tako se postupno razvija svijest o vlastitoj vrijednosti, odnosno samopoštovanje i samovrednovanje (Starc i sur., 2004). Doživljaj vlastite vrijednosti, odnosno percepcija vlastite vrijednosti, jest samopoštovanje. Opće samopoštovanje se temelji na procjenama o tome koliko se općenito osjećamo vrijednima kao osobe, to jest koliko smo zadovoljni time kakvi smo (Brajša-Žganec i sur., 2000).

Ključne komponente razvoja pozitivnog pojma o sebi i visokog samopoštovanja su briga, emocionalna toplina i interes za dijete i njegove potrebe (Tasić, 1994).

3.1. Samopoštovanje i samopouzdanje

Postoje dva različita tipa samopouzdanja: unutarnje i vanjsko.

- a) Unutarnje samopouzdanje se još naziva i samopoštovanje i odnosi se na osjećaj i uvjerenja da vrijedimo već samim postojanjem. Visok osjećaj samopoštovanja se prepoznaje po zadovoljstvu sa samim sobom i po smirenosti u odnosu na samoga sebe. Ovakav čovjek voli sebe, dobro poznaje samog sebe ima jasnije ciljeve u životu i optimističan je (Miljković, Rijavec, 2002). Za osobe koje imaju visoko samopoštovanje ne znači da o sebi misle da su savršene, nego su svjesne svojih nedostataka i nastoje ih promijeniti (Miljković, Rijavec, 1996).
- b) Vanjsko samopouzdanje se odnosi na naše sposobnosti, na ono što nam ide dobro i ono što možemo postići. I jedna i druga komponenta su važne (Miljković, Rijavec, 2002). Samopouzdanje je vrlo važno u životu i definira

se kao uvjerenje u to da smo sposobni razmišljati, učiti, birati, donositi odluke, svladavati izazove i promjene (Miljković, Rijavec, 1996).

Samopoštovanje ili svijest o vlastitoj vrijednosti istodobno sadrži:

- a) znanje o vlastitim osobinama,
- b) procjenu vrijednosti tih osobina i
- c) emocionalnu reakciju na to znanje.

Već dijete od 3 godine može osjećati neku vrstu stida ili ponosa kao reakciju na samoprocjenu nekog svog postupka i osobine. Samopoštovanje postupno postaje sve složenije. Predškolsko dijete uglavnom oblikuje svoje samopoštovanje u socijalnom prihvaćanju (koliko me drugi vole) i kompetencijama (koliko sam sposoban nešto napraviti ili izvesti). U predškolskoj fazi većina djece ima visoko samopoštovanje i nema realnu samoprocjenu. Tek kada se počnu uspoređivati s drugom djecom, što započinje posljednje godine u vrtiću, a posebno pri polasku u školu, samopoštovanje djece počinje padati. No, sve do drugog razreda djeca procjenjuju svoje osobine o sebi bolje mišljenje nego što ga imaju njihovi vršnjaci i odgojitelji ili roditelji. Kasnije, zbog razvoja i čestog procjenjivanja u školi, djeca su sve realističnija u procjenama vlastite vrijednosti u usporedbi s drugom djecom (Starc i sur., 2004).

Na razvoj samopoštovanja djeluju dva čimbenika:

1. opća društvena klima koja više ili manje naglašava usporedbu djece, natjecanje, uspješnost i ocjenjivanje i
2. postupci roditelja, odnosno odgojitelja, koji mogu pomoći stvaranju većeg ili manjeg samopoštovanja djeteta.

Visoko samopoštovanje će imati djeca čiji roditelji, odnosno odgojitelji pokazuju ni previsoka ni preniska, odnosno realistična, očekivanja, prihvaćaju dijete s topline i pokazuju mu da je vrijedno i sposobno ljudsko biće.

Nasuprot ovome, kritiziranje i omalovažavanje djetetovih pokušaja, pretjerano kontroliranje i naređivanje bez omogućivanje razvoja djetetove samostalnosti, u djetetu izazivaju osjećaj manje vrijednosti i nepovjerenja u vlastite snage (Starc i sur., 2004).

Samopoštovanje je od velike važnosti i za djetetovu motiviranost, ali i za uspjeh u svemu što ono poduzima. Dijete koje ima nisko samopoštovanje neće imati ni samopouzdanje, što znači da će se bojati i započeti neku aktivnost jer neće vjerovati u mogućnost uspjeha. Povjerenje u vlastite sposobnosti, odnosno samopouzdanje, povećava djetetovu želju započinjanja neke aktivnosti, njegovo ustrajanje u aktivnosti i djetetovu stvarnu uspješnost. Dijete koje ima visoko samopoštovanje će biti bolje i radije prihvaćeno od vršnjaka što dalje povećava njegovo samopoštovanje (Starc i sur., 2004).

Razvoj slike o sebi povezan je s potrebom za prihvaćanjem, poštovanjem, podrškom, toplinom iz okoline, pri čemu svako nezadovoljenje tih potreba negativno utječe na razvoj pojma o sebi. Što je veći nesklad između potreba pojedinca i podrške i topline koju on dobiva iz okoline, to pojedinac ima lošiju i negativnu sliku o sebi, a samim time i opće samopoštovanje. Ako dijete ima zadovoljene potrebe od socijalne okoline, javlja se socijalno suportivno ponašanje koje čine vjera, nada, autonomija, visoko samopoštovanje, odnosno visoka prilagodba. Ako se u tom procesu potrebe za podrškom ne zadovolje, razvija se nepovjerenje, bespomoćnost, nisko samopoštovanje i slaba prilagodba. Neki autori također ističu da je zadovoljenje potrebe za socijalnom podrškom povezana s pozitivnim životnim iskustvima, s manjim stresom i boljim zdravljem. Čvrsta emocionalna veza djece i njihovih obitelji dovodi do visokog samopouzdanja i pozitivne slike o sebi, dok su djeca koja nemaju dosta podrške i od roditelja i od vršnjaka izložena većem riziku da će razviti lošiju u sliku o sebi (Brajša-Žganec i sur., 2000).

Samopouzdanost djeteta:

- prihvaća odgovornost,
- zna se kontrolirati,
- nije agresivno,
- lako sklapa prijateljstva,
- spremno na suradnju,
- radoznalo je i voli nove aktivnosti,
- kreativno je,
- uporno je,
- ne odustaje na prvoj prepreci,
- nije pretjerano vezano za roditelje i
- podnosi kritiku i neuspjeh.

Nesamopouzđano dijete:

- je pretjerano stidljivo,
- boji se novih situacija,
- agresivno je,
- teŹe podnosi neuspjeh i lako odustaje,
- pretjerano je osjetljivo na kritiku,
- često govori „*Ja to ne mogu*“ ili „*To je teško*“,
- pretjerano je vezano za roditelje,
- u školi postiŹe manji uspjeh od svojih mogućnosti i sklono je perfekcionizmu,
- teško donosi odluke ili daje svoje mišljenje,
- ne prihvaća pohvale i podcjenjuje se,
- zavidno je ili ljubomorno na drugu djecu (Miljković, Rijavec, 2002).

Osjećaj samopoštovanja i samopouzđanja se stvara vrlo rano u životu djeteta. Maloj djeci su odrasli, prvenstveno roditelji, glavni izvor informacija o tome koliko su voljeni, pametni, sposobni i tako dalje. Ako dijete od roditelja ne dobije takve povratne informacije, vrlo je vjerojatno da će imati nisko samopoštovanje i samopouzđanje.

Samopoštovanje i samopouzđanje u velikoj mjeri utječu i na školski uspjeh. Ona djeca koja vjeruje u sebe i svoje sposobnosti bolje uspijevaju u školi od djece koja često misle da ne mogu nešto dobro napraviti. Dobar školski uspjeh onda još više povećava samopoštovanje i samopouzđanje kod djeteta.

Samopoštovanje i samopouzđanje utječu i na odnose djeteta s drugima. Dijete koje ima visoko samopoštovanje i samopouzđanje često ima pozitivne odnose s drugom djecom. Nasuprot tome, dijete koje loše mislio sebi često ima problema s drugima.

Nisko samopoštovanje i samopouzđanje negativno utječu i na kreativnost. Kreativno dijete je radoznalo i spremno iskušava nove i nepoznate stvari, dok se dijete s niskim samopouzđanjem boji takvih stvari i nema hrabrosti da se upusti u nešto novo.

Također, djeca niskog samopoštovanja i samopouzđanja češće imaju problema u odnosima s roditeljima. Postoji povezanost između roditeljskog stila i samopouzđanja

i samopoštovanja kod djece. Roditelji s takozvanim autoritativnim stilom odgajaju djecu s najviše samopoštovanja i samopouzdanja. Autoritativni roditelji pokazuju toplinu i brigu za dijete, zahtjevi prema djetetu su primjereni njegovoj dobi i sposobnostima, njihova komunikacija je dvosmjerna, odnosno pitaju dijete za mišljenje i vode računa on njegovim osjećajima, pritom objašnjavajući svoje odluke (Miljković, Rijavec, 2002).

Samopoštovanje djeteta i pozitivna slika o sebi djetetu omogućava da jednostavno i jasno izrazi sebe, a i svoje potrebe, a ona se razvija stvaranjem prilika u kojima se dijete doživljava kao vrijedni član skupine, ima mogućnost izbora, odgojitelji potiču njegovu inicijativu, autonomiju i samostalnost i aktivnostima koje su usmjerene na razvoj svijesti o sebi, vlastitim sposobnostima i mogućnostima samoizražavanja djeteta (Bouillet, Šarić, 2016).

3.2. Pozitivna slika o sebi

Izuzetno je važno da stvaranje pozitivne slike o sebi započne vrlo rano djetetovom životu, i to već u roditeljskom domu. Obitelj bi trebala biti ta koja će osigurati rast i razvoj i zdravo okruženje (Rijavec, 2000). Za razvoj pozitivne slike o sebi značajno je da dijete bude uvjereno da je prihvaćeno od roditelja ili odgojitelja, da oni u njega imaju onoliko povjerenja koliko je potrebno i realno i da me u svakodnevnom radu omogućavaju biranje onih aktivnosti i oblika ponašanja koje ono smatra adekvatnim i poželjnim (Tasić, 1994).

Stvaranje pozitivne slike bi trebalo biti među primarnim ciljevima čitavog društva u kojem živimo jer imati pozitivnu sliku o sebi znači živjeti život koji je ispunjen pozitivnim mislima i o sebi, ali i o svijetu koji nas okružuje. Da bi osoba stvorila pozitivnu sliku o sebi, potrebno je proći određene procese: prihvatiti sebe, uočiti svoje vrijednosti, naučiti primati pohvale, naučiti primati kritike i uspoređivati se jedino sami sa sobom (Rijavec, 2000).

Prihvatanje sebe znači prihvatiti sebe sa svim svojim prednost i nedostacima. No, kako bismo uspjeli, moramo prvenstveno osvijestiti kakvi smo mi to zapravo, to znači da moramo upoznati sebe. Ljudi koji se ne prihvataju u stalnom su ratu sa sobom, drugim ljudima sa svijetom i životom.

Uočavanje svojih vrijednosti je također vrlo bitno za stvaranje pozitivne slike o sebi. Svaki pojedinac ima vrijednosti kojih tek možda treba postati svjestan. Ljudi su najčešće zaokupljeni svojim negativnim osobinama i manama, a manje pozitivnim vrijednostima. Mnogi ljudi vjeruju da će uspjeti smanjiti svoje mane ako kroz vrijeme budu usmjereni upravo na njih. No struka preporučuje sasvim drugačiji pristup i smatra da je puno djelotvornije razvijati neku drugu pozitivnu osobinu koja na prvi pogled možda i nema s tim nikakve veze, nego se usmjeravati na negativnu osobinu koju želimo promijeniti.

Naučiti primati pohvale i nekim osobama veliki problem, osobito osobama koje imaju negativno mišljenje o sebi. Međutim, pohvala je vrlo utjecajno sredstvo kada se koristi u pravom trenutku. Jedan od načina na koji ljudi stvaraju sliku o sebi odnosno pozitivno ili negativno mišljenje o sebi, se temelji na reakcijama drugih ljudi. U psihologiji je takvo ponašanje poznato kao „ja iz ogledala” teorija. Da bismo vidjeli sebe, moramo se vidjeti u očima drugih. Vrlo je važno da djeca s lošom slikom o sebi nauče primati pohvale. Naime, takva djeca i ne zapaze pohvale koje su njima upućene niti dodaju veliku važnost zbog toga što se to ne uklapa u njihovu lošu sliku o njima samima.

Naučiti primati kritike je također važno za stvaranje pozitivne slike o sebi jer kritika je jedna vrsta povratne informacije. S obzirom na nju, ljudi, a pogotovo djeca, stvaraju određenu sliku o sebi. Stoga, nikada se ne kritizira dijete, nego njegovo ponašanje. Osoba koja ima nisko samopoštovanje teže prima kritike. Često ih zapaža, dulje ih pamti i daje im veći značaj. Svaka kritika takve osobe pogađa jer predstavlja samo potvrdu lošeg mišljenja koje osobe već imaju o sebi. Svaka kritika ne mora biti točna, ne mora biti dobronamjerna niti značajna.

Uspoređivati se sa samim sobom jedan je od ključnih aspekata uspjeha. No okolina često međusobno uspoređuje djecu. Na samom vrhu ima mjesta samo za jedno ili

nekoliko djece. Ako dijete stalno uspoređujemo samo s najboljima, dijete se počinje osjećati neuspješno i nesposobno. Djeca trebaju biti ohrabrivana da sama donose svoje kriterije kojih će se pridržavati i po kojima će se mjeriti. Dijete će napredovati s obzirom na svoje kriterije i ispunjavat će one ciljeve koje je samo postavilo pred sebe. Svaki čovjek je jedinstven i svatko ima pravo biti različiti (Rijavec, 2000).

3.3. Negativna slika o sebi

Osobe koje imaju negativnu sliku o sebi se ne raduju mnogim stvarima i u svemu uvijek nešto negativno. Kada se jednom pojavi loše raspoloženje, teško ga je prekinuti; jedna loša misao izaziva drugu i tako dalje. Kad je čovjek loše raspoložen, sklon je prisjećati se loših događaja koji još više pogoršavaju njegovo raspoloženje.

Osjećaj bespomoćnosti je osjećaj koji se javlja kada čovjek misli da ne može utjecati na ono što mu se događa u životu. Osobe koje za sebe misle da su bespomoćne smatraju da ne mogu promijeniti neke loše stvari u životu koje im se događaju i smatraju da im budućnost ne donosi ništa ljepše ni bolje.

Samookrivljavanjem osoba o sebi misli vrlo loše, prezire se i kažnjava. Prema samome sebi se odnosi kao prema neprijatelju. Ako je osoba čak i kriva za nešto, jedino što u danom trenutku može učiniti je da idući put ne ponavlja grešku. Pritisak da moramo biti savršeni možemo pronaći u roditeljskom odgoju djece. Roditelji mogu na primjer zahtijevati samo odličan uspjeh i djeca tako uče da moraju biti savršeni, što je nerealno. Kasnije neka djeca shvate da je to jednostavno nemoguće i počinju mijenjati svoje ponašanje, a neka djeca to ne shvate i zbog toga se kod njih u odrasloj dobi može javiti nezadovoljstvo i samookrivljavanje.

Beznađe je povezano s osjećajem bespomoćnosti. Biti bez nade znači živjeti bez vjere u bolje sutra i ne vjerovati u mogućnost da će se nešto promijeniti. Kada ljudi dožive nekakav neuspjeh, ili kada se oni na nižu jedan za drugim dolazi do osjećaja bespomoćnosti koji dovodi do beznađa. Takvi ljudi o budućnosti razmišljaju na negativan način i ne vjeruju da će im jednog dana biti bolje, stoga se ni ne trude promijeniti takav negativan način razmišljanja (Rijavec, 2000).

4. Likovni jezik djece

Djeca crtaju od početka svijeta, ali još uvijek nije jasno zašto je do 19. stoljeća sačuvan vrlo malen broj njihovih likovnih radova. Jedan od mogućih razloga je odnos koji je prema djeci vladao u prošlosti kada su se dječje mišljenje, razumijevanje i vještine smatrali inferiornima i nesavršenima u odnosu na odrasle i samim time nisu bili dovoljno vrijedni da bi se čuvali, odnosno dokumentirali.

U 20. stoljeću raste interes za period ranog djetinjstva i počinje se osuđivati inferiornost s kojom se djeci prilazilo. Dječje likovno izražavanje se počinje karakterizirati kao autentično i individualno i na njega se počinje gledati unutar šireg konteksta razvojnih, emocionalnih, socijalnih i kulturalnih iskustava i faktora. Prošlo stoljeće je bilo vrijeme kada raste fascinacija emocionalnim i psihološkim aspektima dječjeg likovnog izražavanja.

Danas su dječji crteži prepoznati kao jednostavan način dječjeg izražavanja i sve se više smatraju kao odraz djetetovog emocionalnog života i njegove osobnosti. Likovnim izražavanjem djeca istražuju, rješavaju probleme, vizualiziraju svoje ideje i doživljaj svijeta oko sebe. Djetetovo likovno izražavanje osobni je i jedinstveni pristup koji u sebi sadrže različite elemente svjesnog i nesvjesnog značenja. Djeca za vrijeme likovnog procesa otvoreno govore o svojoj aktivnosti i ne pokušavaju prekriti trenutno osjećaje (Škrbina, 2013).

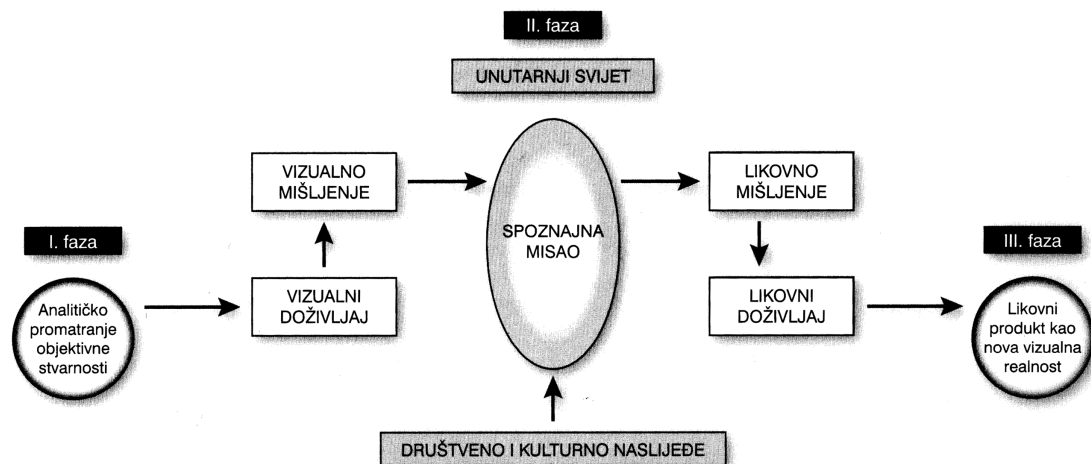
Likovni jezik djece omogućuje nam uvid u događaje u njihovoj svijesti pa njegovo upoznavanje i razumijevanje ima veliki značaj za sve one koji se bave odgojem i životom djece, za roditelje i odgojitelje, i pedagoge i psihologe. Iako se likovni jezik djece javlja u beskrajno mnogo varijanti, sve varijante su zasnovane na određenim i stalnim zakonitostima. Te zakonitosti i oblici likovnog izražavanja se u toku razvoja djece smjenjuju prema nekim životno funkcionalnim razlozima, što djeci daje mogućnost postupnih i slojevitih uvida u svijet oko njih, a u skladu s njihovim unutrašnjim svijetom (Belamarić, 1986).

Vrijednost likovnog izraza nije u tome da dijete zna na prepoznatljiv način prikazati na primjer drvo ili čovjeka tako da sliče vanjskom stvarnom obliku drva ili čovjeka, nego u onome što samo dijete vidi, pronade ili otkrije o pojavi i životu drva i čovjeka, u onome što od opaženog i otkrivenog izrazi. Takav širi i dublji interes djeteta naravno donosi nove oblike koji se dosta ili potpuno razlikuju od njihovog konkretnog izgleda. I upravo ta razlika pokazuje da dijete samostalno i neposredno opaža, sazna je i stvara (Belamarić, 1986).

„Likovni jezik ili likovni izraz djece data je i urođena sposobnost izražavanja, komuniciranja i oblikovanja” (Belamarić, 1986, str. 13).

Dakle, ovu sposobnost djeca ne preuzimaju, ne uče od društvene okoline, nego se ona razvija iz dječjih prirodnih potencijala, u vidu spontane interakcije unutarnjeg svijeta djeteta i njegove vanjske okoline. Likovnim izražavanjem djeca iskazuju sadržaje kojima se bavi njihova svijest, a koji nam inače nisu dostupni. No ipak, oblici likovnog izražavanja nisu samo pokazatelji događaja u svijesti djece, oni djeluju i kao povratna sprega koja osnažuje njihove sposobnosti percipiranja, predočavanja i poimanja te sposobnosti oblikovanja i stvaranja. Iako je sposobnost likovnog stvaranja i izražavanja urođena svoj djeci, likovne stvaralačke sposobnosti se razvijaju ili oslabljuju onoliko koliko je pojedinom djetetu danu ili uskraćeno pravo njegove individualnosti (Belamarić, 1986).

Djeca svoje likovno izražavanje započinju spontano, motivirana su unutarnjim potrebama, na način koji je tipičan za svoju djecu svijeta. Sposobnost likovnog izražavanja je urođena i ona je osnova za razvijanje vizualnog, a kasnije i likovnog mišljenja. Interakcija između unutarnjeg doživljaja vanjskog svijeta i transformacija tog doživljaja prikazana je na Slici 1 (Škrbina, 2013).

Slika 1. Razvitak likovnog mišljenja (Grgurić i Jakubin, 1996, citirano prema Škrbina, 2013).

Slika prikazuje proces likovnog mišljenja koji se razvija od analitičkog promatranja stvarnosti prema likovnom djelu, a u interakciji je sa subjektivnim i društvenim karakteristikama pojedinca. Cijeli proces je jedinstven, iz jedne faze prelazi se u drugu pri čemu je nemoguće preskočiti iti jednu fazu. Ono objektivno što čovjek interiorizira, kao subjekt transformira, pretvara i prerađuje u svojoj svijesti i stvara subjektivnu sliku onog objektivnog. Likovno mišljenje nije prirodni, nego društveni i povijesni aspekt ponašanja koji se razlikuje od prirodnih oblika mišljenja. U nastanku likovnog mišljenja sudjeluje i unutarnji verbalni govor koji je povezan s vizualnim govorom i zajedno čine osnovu likovnog mišljenja i omogućuju likovne predodžbe (Grgurić i Jakubin, 1996, citirano prema Škrbina, 2013).

4.1. Likovni simboli

Likovni jezik najmlađe djece se osniva na likovnim simbolima koji svojim oblikom i odnosima izražavaju neku unutarnju i vanjsku stvarnost djeteta. Likovni simboli se kod djece javljaju spontano i prirodno. Oni nastaju kao sastavni dio procesa u svijesti djece. Osim što izražavaju neposredno trenutne sadržaje, likovni simboli gotovo uvijek govore o univerzalnom sadržajima života (Belamarić, 1986).

4.1.1. Linije

Prvi likovni znakovi kojima djeca počinju likovnu igru i izražavanje su različite linije. To se obično događa oko djetetove druge godine, a može se dogoditi i ranije ili kasnije, što ovisi o razvoju svakog pojedinog djeteta i pozitivnom, odnosno negativnom djelovanju okoline na razvoj njegovih likovnih sposobnosti. Stvaranje linija za djecu ove dobi istovremeno znači izraz i čin. Djeca linijama izražavaju događanja, odnosno njihova poimanja i viđenja koja su iznad konkretnosti vizualnog svijeta, čemu linije, zbog svoje jednodimenzionalnosti, najviše odgovaraju. Crtajući linije, dijete slijedi unutarnju sliku nekog događaja, poistovjećuje se s njim, sudjeluje u njemu, ponovno ga pokreće, stvara i čini. Različitim linijama djeca izražavaju različite aspekte življenja i postojanja (Belamarić, 1986).

4.1.2. Šaranje

Kao mjerilo vrijednosti i uspješnosti dječjih likovnih radova postavlja se prepoznatljivost predmeta, a dojam slobodnog kretanja linija, što se obično naziva šaranje, se smatra manjkavošću rada, odnosno djetetovom nedoraslošću i nesposobnošću. Tu je vidljivo dvostruko nerazumijevanje, nerazumijevanje sadržaja za koje su djeca zainteresirana i nerazumijevanje načina dječjeg izražavanja tih sadržaja. Međutim, kada djeca ne dobiju potvrdu za svoj način poimanja i izražavanja, zbunjena su, ne znaju što od njih očekujemo i u toj će neprilici mehanički kružiti rukom zbog čega će nastajati linije; sada to jest šaranje. Mehaničkim šaranjem djeca najčešće govore da im nešto nije zanimljivo, da im je dosadno, da osjećaju nesigurnost, pa šaranjem pokušavaju prikriti svoje stvarne osjećaje, prividno obavljaju ono što misle da mi od njih očekujemo, pretendiraju da crtaju. Šaranje postaje izvanredno važan signal da dijete ne razumije što se od njega očekuje, da ne može slijediti i ne razumije situaciju. Preko toga se ne smije prijeći jer na taj način nastaju kraći ili dulji zastoji u razvoju djeteta (Belamarić, 1986).

4.1.3. Mrlje

Kada dijete izrazito poveća frekvenciju vibrirajućih linija, nastaju veća ili manja zgusnuta i tamna područja, odnosno mrlje. Dijete uočava razliku između slobodnog i praznog prostora kroz koji se može kretati i nečega što je zgusnuto i neprodorno, što se opipom osjeća kao tvrdo i čvrsto. Tako dijete ustanovljava pojam materije, odnosno mase (Belamarić, 1986).

4.1.4. Točke – crtice

Prije ili kasnije dijete može opaziti da događaji traju neko vrijeme, a onda u jednom trenutku završe, odnosno dijete opaža da su neki događaj trajni, a drugi trenutačno nastaju i nestaju. Dijete će takve događaje izraziti udarcima olovke po papiru zbog čega se pojavljuju točke koje često skliznu u kratku liniju (Belamarić, 1986).

4.1.5. Niz

Niz kraćih linija ili točaka znači da dijete uočava neku pravilnost, neko ponavljanje ili ritam. Njima dijete usvaja pojam reda. Unutarnji poriv ka redu koji je se na taj način prvi put iskazuje, vrlo se snažno očituje u neke djece pa će ona unositi red u pojave u kojima mi vidimo samo slučajnosti (Belamarić, 1986).

4.1.6. Krug

Krug je prvi oblik koji djeca pronalaze i ostvaruju. Počinju shvaćati svijet kao mnoštvo pojedinačnih oblika. I sebe dijete doživljava kao pojedinačan izdvojen oblik, kao da se promatra izvana. To odgovara pojavi da najmlađa djeca o sebi govore u 3. licu, da nešto kažu o sebi ne upotrebljavaju zamjenicu „ja“, nego svoje ime. Pojava krugova u crtežima obično znači da se ta faza dječjeg razvoja približila kraju i da dijete postaje svjesno sebe kao pojedinačnog i individualnog oblika i bića (Belamarić, 1986).

4.1.7. Kvadrat

Crtanje ravnih linija zahtjeva kod djeteta kontrolirano usmjeravanje ruke. Pri crtanju kvadrata slobodnom rukom, dijete postaje svjesno pažnje i namjere da vodi liniju u smjeru koji odgovara predodžbi u njegovoj svijesti. Najprije mora paziti da linija bude ravna, zatim u jednom trenutku zaustavlja liniju i određuje joj novi smjer, dok ne dođe do kvadrata. U toj aktivnosti se lako osjeća i uočava namjera, djetetovo svjesno htijenje. Ovo je moment kada dijete postaje svjesno svoje svijesti, svojega „ja“. To se podudara s vremenom kada dijete počinje upotrebljavati zamjenicu „ja“ govoreći o sebi. Ova dva pokazatelja osvještavanja sebe, jedan u verbalnom, a drugi u likovnom jeziku, se ne događaju uvijek paralelno. Obično se kasnije pojavljuje likovni vid te pojave jer okolina veću važnost pridodaje djetetovom govornom jeziku, a rijetko takvu važnost dalje i likovnom jeziku (Belamarić, 1986).

5. Razvoj likovnog jezika

Razvoj sposobnosti likovnog izražavanja kod najmlađe djece kreće se određenim redom. Svaka razvojna faza prirodno se nastavlja na prethodnu.

Nakon ovladavanja hodanjem, svladavanja osnovnih pokreta rukama, djeca počinju pokazivati interes za pojedine radnje. Najčešće između 2. i 3. godine, ovisno o razvoju pojedinog djeteta i uvjetima koje mu okolina pruža, dijete će usmjeriti svoju pažnju i na crtanje. Neko vrijeme dijete uživa u samom činu stvaranja tragova, linija na papiru isto kao što veća djeca, a i odrasli, vole ostavljati svoje tragove na nedirnutoj bijeloj površini snijega. Zatim dijete počinje istraživati te tragove s obzirom na njihov zamah i snagu linija, kontinuitet i prekid. U međuvremenu, dijete je također primijetilo da roditelji i ostali govore o onome što crtaju pa će i ono govoriti da je napisalo ili nacrtalo ovo ili ono. U početku ono što dijete nacrtala i ono što govori nije međusobno povezano, nego su to dvije paralelne radnje. No u jednom momentu ta dva toka se povezuju, kada će u kretanju i svojstvu linija dijete prepoznati neko svoje unutarnje ili vanjsko iskustvo. Stvaranje linija prerasta u novu sposobnost, sposobnost izražavanja kojom dijete govori o svom viđenju i shvaćanju svijeta, odnosno prenosi i odražava događaje iz svoje svijesti (Belamarić, 1986).

Djetetov interes tijekom likovnih aktivnosti može biti različit, neku djecu možda najviše zanima manipulativni aspekt izražavanja i uživaju u taktilnim osjetima pribora koji koriste, a za drugu djecu je važniji vizualni aspekt, odnosno interes prema svladavanju oblika ili izboru boja (Škrbina, 2013).

Postoje 3 razvojna stupnja u likovnom izražavanju koji su povezani s djetetovim općim razvojem.

- Prvi stupanj traje do 7. godine, kada dijete upoznaje stvarnost oko sebe. Na ovom stupnju likovni izraz djeteta je spontan i slobodan i dijete njime izražava svoje doživljaje i komunicira s okolinom.
- Drugi stupanj je vrijeme od 7. do 14. godine kada dijete sa zanimanjem promatra svijet oko sebe, a njegov likovni izražaj je sve složenije.
- Treći je period od 14. do 20. godine i to je period shvaćanja likovnih vrijednosti, likovnih sustava i pravaca i svjesne primjene likovnog jezika (Read, 1945, citirano prema Škrbina, 2013).

Upoznavanje svojstava djetetove svijesti je moguće preko komunikacije s djetetom, pri čemu likovni jezik može biti dobro komunikacijsko sredstvo koje dijete nije naučilo, nego ga donosi sa sobom kao sastavni dio svog bića i na taj način dijete govori o svom viđenju svijeta, odnosno prenosi i prevodi te odražava događanja u svojoj svijesti (Škrbina, 2013).

5.1. Faze razvoja dječjeg likovnog jezika

5.1.1. Črčkanje/šaranje (od 18 mjeseci do 3 godine)

Ova faza se pojavljuje u dobi od oko 18 mjeseci i traje do oko 3. godine i djeca tada započinju stvarati prve tragove na papiru. U početku je prilikom šaranja prisutna mala kontrola pokreta, ali se postupno poboljšavaju vizualna i motorna koordinacija. S obzirom na to da motoričke vještine još nisu u potpunosti ojačane, šaranje obuhvaća ponavljane pokrete ruke koji ostavljaju trag na papiru u obliku vodoravnih ili okomitih linija, kružnih oblika, točaka, mrlja i slično.

Ovakvi radovi, međutim, mogu sadržavati značenje za dijete, iako nisu u obliku slikovne reprezentacije. Na primjer, ono što se čini nasumično povučenim linijama, može predstavljati mačku ili loptu. Na taj su način črčkarije početak dječjeg shvaćanja da linije i oblici mogu prikazati ono što dijete zamijeti u okolini.

U ovoj fazi likovnog razvoja boja se ne upotrebljava svjesno, nego dijete u boji uživa bez namjera pri njenom korištenju. Djeca prolaze progresivni razvojni slijed črčkanja od jednostavnih oznaka koje se vremenom transformiraju u složenije uzorke i dizajne. U ovoj fazi je bitno djeci omogućiti priliku da se izražavaju s obzirom na to da to za njih predstavlja izrazito zadovoljstvo i priliku za daljnji razvoj. Također, treba obratiti pažnju na slučajeve kada se djeca ne osjećaju ugodno pri ovoj aktivnosti jer to onda može upućivati na neke razvojne ili emocionalne teškoće koje ih sprječavaju da se slobodno izražavaju (Škrbina, 2013).

5.1.2. Faza osnovnih oblika (3 – 4 godine)

U dobi od 3. do 4. godine djeca i dalje mogu uživati u šaranju, ali pri tome svoje radove imenuju ili čak smišljaju priče kojima nastoje dati smisao svojim likovnim radovima. Glavna razvojna oznaka u ovom periodu je sposobnost da se ono što je dijete nacrtalo poveže se okolnim svijetom. Važna je činjenica da djeca u ovoj dobi žele komunicirati o svojim radovima.

Uz šaranje, u ovoj fazi nastaju i složenije strukture, različiti kružni oblici, dizajni i uzorci, kombinacije različitih osnovnih oblika kao što su trokut, krug, križ, kvadrat i mandale, odnosno slike koje podsjećaju na rukopis i tiskana slova.

Oblici iz ove faze su prethodnici ljudskim figurama i drugim objektima koji se pojavljuju u idućoj fazi (Škrbina, 2013).

5.1.3. Faza ljudskih oblika i početne sheme (4 – 6 godina)

U ovoj fazi posebnu važnost imaju dječji osjećaj i koncepcija prostora kojeg dijete doživljava primarno vezanog uz sebe i vlastito tijelo. U likovnom izražavanju pojavljuju se ljudske figure koje se često nazivaju „punoglavcima” zbog svoje sličnosti s njima. U ovoj dobi vidljive su individualne razlike između djece u crtanju „punoglavaca”, odnosno ljudske figure. Crtež čovjeka u ovoj dobi sastoji se od glave (krug), dviju nogu (dvije linije koje su povučene iz kruga) i rjeđe dviju ruku (dvije linije na suprotnim stranama kruga). Krug može predstavljati glavu i tijelo zajedno, gdje su linije ruke i/ili noge. Postavlja se pitanje zašto dječji prvi crtež čovjeka ide upravo ovim putem.

Objašnjenje „punoglavca” u tim fazama likovnog razvoja djece je perceptivne prirode: kada dijete pogleda dolje, ono svoje tijelo vidi kao „svoje ruke kako izlaze iz glave”. Zato u početku dijete crta kombinirajući glavu i tijelo jednu komponentu. Kako polako

prihvaća i usklađuje ono što vidi u svojoj okolini, tako se percepcija mijenja, što se ogleda i u razvoju crteža čovjeka.

S vremenom djeca crtaju sve raznolikije figure, uključujući trup te dodaju više detalja, prste, zube, obrve, kosu i uši. Pojavljuju se i životinjski oblici, koji na početku također izgledaju kao „punoglavci”, ali s više nogu, i razvijaju se sheme za kuće kao i prvi jasni prikazi predmeta iz okoline kao što su kuća, sunce, cvijeće i drveće. Korištenje boje u ovoj fazi je još uvijek subjektivni karakter, iako neka djeca počinju povezivati boju s onim što percipiraju u okolini, na primjer, žuto sunce ili zeleno lišće (Škrbina, 2013).

5.1.4. Faza razvoja vizualne sheme (6 – 9 godina)

U ovoj fazi razvoj vizualnih shema odraz je razvoja kognitivnih sposobnosti. Djeca u ovom periodu života brzo napreduju na umjetničkom području gdje se razvijaju vizualni simboli i prave vizualni sheme životinja, kuća, drveća i drugih objekata iz okoline. Djeca otkrivaju povezano s boja i objekata.

Ljudska figura sada je potpuno zamijenjena figurom koja ima glavu i trup, kao i dodatne detalje – kosu, ruke i noge. Djeca često posežu za stilskim sredstvom preuveličavanja objekata ili ispuštanjem nepotrebnih elemenata. Tijekom ove faze povećava se i sposobnost ilustracije događaja (Škrbina, 2013).

6. Boja u dječjem crtežu

Uporaba boja se postepeno razvija i ona spada u kvalitativno obilježja crteža. Boja djeci postaje važno u razdoblju od 4. do 7. godine života kada djeca pokazuju posebno sklonost prema intenzitetu boja. Važno je dijete ne ograničavati pri izboru boja i potrebno mu je osigurati više boja kako bi malo mogućnost odabira prema vlastitoj želji i potrebama. Djeca sretne prizore prikazuju narančastom, žutom, zelenom i plavom bojom, dok tužne prizore prikazuju smeđom, crnom i crvenom bojom. No, dječaci imaju pozitivnije reakcije na tamne boje od djevojčica, čije su emocionalne reakcije na tamne boje uglavnom negativne. Kontrolirana i racionalna djeca pretežno biraju hladne boje, poput zelene, plave, smeđe i crne, dok spontana i iskrena djeca uglavnom preferiraju tople boje, poput crvene, žute i narančaste. Djeca za likove koji su okarakterizirani kao loši češće koriste crnu i smeđu boju, dok za dobre likove koriste svjetlije boje (Škrbina, 2013).

7. Crtež – primjena u odgojne, obrazovne, dijagnostičke i terapijske svrhe

Crtež je način izražavanja koji je stariji od pisane riječi i prvi je jezik kojim se pojedinac služio. Crtanje je aktivnost prilikom koje se koriste različita osjetila, ali bez verbalnog aspekta. Crtež je nesumnjivo prepoznat kao važan način kojim pojedinac izražava sebe i kao takav može pružiti informacije o razvoju, emocionalnom i kognitivnog funkcioniranju, skrivenim traumama, može prenositi i dvosmislene ili kontradiktorne osjećaje i percepcije (Škrbina, 2013).

Dijete crta ono što ga mentalno ili emocionalno impresionira. Proučavanje dječjeg crteža ima prilično dugu tradiciju na području psihijatrije, psihologije, art terapije, obrazovanja i drugih disciplina. Proučavajući karakteristike i zakonitosti dječjeg crteža, odnosno motoričke, emocionalne i psihološke aspekte dječjeg umjetničkog izražavanja, zaključeno je da je crtež i njegova primjena u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji od velike važnosti (Malchiodi, 1998, citirano prema Škrbina, 2013).

Djeca značajno smanjuju veličinu likova koji su okarakterizirani kao zli i povećavaju veličinu likova koji su okarakterizirani kao dobri u odnosu na neutralne.

Veličina crteža ljudske figure može ukazivati na crtačevo samopoštovanje. Malen crtež u odnosu na veličinu očekivanu za dob se može povezati s niskim samopoštovanjem, anksioznošću, depresijom i osjećajem inferiornosti.

Ljudska figura uvećanih dimenzija također može upućivati na osjećaj nedostatnosti, a veličina može reflektirati kompenzacijske mehanizme. Uvećanu ljudsku figuru neki smatraju pokazateljem određenih osobina ličnosti kao što su agresivnost ili grandioznost. Također, djeca svoje roditelje crtaju većima nego ostale ljude s kojima nemaju odnos. Postoje dva objašnjenja različite veličine likova, prvi je vrsta obrambenog mehanizma koji smanjivanjem veličine likova služi smanjivanju prijetnje u povećanje psihološke distance između crtača i prijetećeg lika. Drugo objašnjenje je prikazivanje pozitivnih likova većima od negativnih likova.

No, ako djeca njima važne likove prikazuju s većim brojem detalja, nije tako nelogično zaključiti da je veća figura rezultat većeg uključivanja detalja (Škrbina, 2013).

Također postoji jedna značajno otežavajuća okolnost kod interpretacije crteža. Djeca crtežom mogu iskazivati svoje želje i nadanja, ali i izbjegavati ili smanjivati različite prijetnje, stoga je teško ili nemoguće razlučiti o čemu se zapravo radi bez praćenja procesa nastanka crteža i komunikacije s djetetom.

Dječaci često crtaju teme koje su povezane s moći, natjecanjima, agresijom čudovištima, raznim vozilima i oružjem. Dječaci, također, više od djevojčica crtaju dinamičke crteže, odnosno elemente u pokretu. Djevojčice češće crtaju statične slike s ljudima i životinjama. U odnosu na djevojčice, dječaci više sudjeluju u aktivnim i drugim igrama pa je time njihova mašta agresivnija i nadnaravnija, dok djevojčice u svojim igrama imaju više emocionalnih sadržaja pa je takva i njihova likovna ekspresija (Škrbina, 2013).

7.1. Crtež kao potpora dječjem razvoju

Kroz crtež je moguće dobiti različite informacije o djetetovom razvoju, on govori o njegovom emocionalnom, kognitivnom i motoričkom funkcioniranju. Isto tako, crtežom je moguće i poticati razvoj navedenog. Još je Freud u terapiji počeo koristiti crtež i igru kao aktivnost koja je najbliža djetetu. Upotreba igre i likovnih materijala se koristi za uspostavljanje odnosa s djecom, interpretaciju dječjeg ponašanja i kao pomoć u specifičnim životnim situacijama i u cilju poticanja cjelokupnog psihofizičkog razvoja (Škrbina, 2013).

Ponekad je crtanje slobodna aktivnost ili na određenu zadanu temu. Kada se koristi slobodan, spontan način rada, dijete kombinira igru i aktivnost crtanja prema vlastitim potrebama. Odgojitelji ili terapeuti koji koriste igru u svom radu s djecom, općenito vide dječji crtež kao sredstvo neverbalne komunikacije i grafički prikaz problema (Malchiodi, 1998, citirano prema Škrbina, 2013).

Djeca mogu koristiti umjetnost u različite svrhe. Pa tako, na primjer, crtež mogu koristiti za samoizražavanje, za rješavanje stresa, emocionalnih problema i trauma. Kroz likovno izražavanje se može promatrati i poticati senzorni, perceptivni i motorički razvoj djeteta (Škrbina, 2013).

Također, kroz likovno izražavanje se može poticati i podržavati djetetov emocionalni razvoj. Djetetov emocionalni razvoj je najvažnija komponenta razvoja njegove ličnosti, pri čemu su dječje emocije različite od emocija odraslih jer su jednostavne i spontano se izražavaju. Crtanje kao aktivnost je pogodno jer djetetu osigurava slobodno izražavanje i spontano eksperimentiranje s emocijama. Dječji crteži su toliko spontani i prirodni da se na temelju njih može otkriti nešto o dječjoj ličnosti i emocionalnom stanju (Škrbina, 2013).

7.2. Emocionalni indikatori u crtežu ljudske figure

Sazrijevajući djeca povezuju različite dojmove, opažanja i emocije sa svojim tijelima. Kao rezultat toga, crtež ljudske figure im na prirodan način omogućava izražavanje svojih potreba i sukoba. Crtanje je jeftina, lako primjenjiva i dostupna metoda u vrtićima. Kada je djetetu osigurano spontano crtanje ljudske figure, tada crtež postaje način komunikacije i oslikava djetetovo emocionalno i fizičko stanje i stanje njegove okoline u tom trenutku. Spontani crtež služi kao način komunikacije i predstavlja djetetovo samopoimanje, prikazuje njegovu anksioznost, stavove ili sukobe (Škrbina, 2013).

Kronološka dob	Očekivani razvojni elementi na crtežu čovjeka
4 godine	glava, oči, usta, noge
5 godina	kosa, obrve, trepavice, nos, uši, brada, vrat, trup, ruke na odgovarajućem mjestu, prsti, stopala, sjenčanje, pozicioniranje lika na sredinu papira, transparentni likovi
6 godina	Amorova strijela, uzorci na odjeći, dekolte označen linijama, rukav, kompletna odjeća, džepovi, dijelovi na licu, zjenica oka, ruke
7 godina	potpetica, koljeno, profil, skiciranje
8 godina	dobra integracija dijelova, grudi (kod ženskog lika), frizura, odjeća: hlače, čarape, jakna
9 godina	brada, sjenčanje, ruke u džepovima, moderna odjeća
10 godina	izražajno lice

Slika 2. Razvojni elementi i dob kada se pojavljuju (adaptirano prema Brown, 1990, DiLeo, 1970, Kellogg, 1979, Mortensen, 1984, Norford i Barakat, 1990, prema Skybo i sur., 2007, citirano prema Škrbina, 2013).

Promatranjem djeteta tijekom aktivnosti u kojima crta, može se otkriti djetetov stupanj samokontrole, motivacije, perfekcionizma ili impulzivnosti. Poteškoće u završavanju aktivnosti, odnosno crteža označavaju anksioznost (Malchiodi, 1998, citirano prema Škrbina, 2013).

Prema redoslijedu crtanja pojedinih dijelova tijela mogu se otkriti djetetove emocije ili se može dobiti uvid u kvalitetu odnosa djeteta s obitelji, prijateljima i socijalnom okolinom. Očekivano je da djeca crtež započnu od glave, očiju i ustiju jer su to primarne karakteristike ljudi i zbog toga što ljudi komuniciraju očima i ustima. Djeca koja nacrtaju noge ili ruke prije glave mogu biti agresivna u komunikaciji i mogu imati teškoća u komunikaciji i međuljudskim odnosima (Skybo i sur., 2007, citirano prema Škrbina, 2013).

Djeca imaju potrebu nacrtati lik osobe iz njihove okoline uz koju trenutno povezuju neke pozitivne ili negativne emocije ili situacije. Na primjer, dijete koje je upravo ljuto na svoju prijateljicu, nacrtat će upravo nju. Nemogućnost crtanja potpunog crteža ljudske figure označava negativne emocije prema nacrtanoj osobi s obzirom na to da kvaliteta crteža reflektira djetetove temeljne osjećaje i stavove.

No, jedan ili dva emocionalna indikatora na crtežu ljudske figure ne znače automatski prisutnu patologiju, međutim više emocionalnih indikatora mogu sugerirati na mogući emocionalni poremećaj kod djeteta te takva situacija traži daljnji postupak.

Nesigurna i zabrinuta djeca mogu crtati male figure i sjenčati pojedine dijelove tijela. Sjenčanje odjeće je povezano i sa sukobima u odnosu na vlastito tijelo, narušenom slikom tijela i strahom od izlaganja tijela.

Ako dijete nacrtaja ljudski lik sa skrivenim rukama, može izražavati osjećaj krivnje, a prevelike ruke mogu ukazivati na neki oblik agresije.

Kratke ruke crtaju povučena djeca, tjeskobna djeca izostavljaju noge, nesigurna ruke, a agresivna mogu crtati duge ruke.

Crtež ljudske figure može biti i realan autoportret, ali i idealizirana slika. Nasmijano lice oslikava pozitivno samopoimanje, a male figure siromašno samopoimanje (Škrbina, 2013).

EMOCIONALNI INDIKATOR	OPIS EMOCIONALNOG INDIKATORA		TUMAČENJE EMOCIONALNOG INDIKATORA	
	Dob 5-12 godina	Dob 12-14 godina	Dob 5-12 godina	Dob 12-14 godina
Neobičnosti u prikazu ljudskog lika				
Monstruozni, groteskni, bizarni likovi	Figure ljudskog lika s neljudskim obilježjima, uništeni, apsurdni, smiješni likovi (navedeno mora biti namjerno napravljeno od djeteta, a ne kao rezultat nezlosti ili nedostatka vještine crtanja)	Neadekvatan crtež ljudskog lika; siromašno samopojmanje; prikaz prezira i neprijateljstva kroz likove klauna i sl.	Nesigurnost; osjećaj neadekvatnosti, što uključuje narušen pojam o sebi, nedostatak samopouzdanja, zabrinutost zbog svojih emocija, osjećaj bespomoćnosti, nesigurnost	Doživljaj sebe kao stranca, kao nepotpunog ljudskog bića ili kao besmislene osobe koja ima poteškoća u uspostavljanju kontakta s drugima
Prozirnost likova	Prozirnost uključuje glavne dijelove tijela ili udove (jedna linija kao ruke koje izlaze iz tijela)	Nezrelost, impulzivnost, akutna tjeskoba, sukob ili strah vezan uz seksualno ponašanje	Impulzivnost; tendencija da djeluje spontano, s vrlo malo planiranja; niska tolerancija na frustracije; slaba unutarnja kontrola; nedosljednost; zahtijeva zahvalnost bez odgode	Impulzivnost često povezana s „mladim“ temperamentalom; nezrelost
Izrazito ukošeni likovi	Vertikalna os ljudskog lika nagnuta je okomito za 15 stupnjeva ili više	Vertikalna os ljudskog lika nagnuta je okomito za 12 stupnjeva ili više	Opća nestabilnost, narušena ravnoteža, nedostatak sigurnog uporišta	Nesigurnost i osjećaj nekompetentnosti
Meli/sitni likovi	Crtež čovjeka vrlo nalen u visinu (5 cm ili manji)	Crtež čovjeka vrlo malen u visinu (5 cm ili manji)	Ekstremna nesigurnost; povlačenje i depresija, nekompetentnost	Sramežljivost, bojažljivost (povučenost, nedostatak samopouzdanja, zbunjenost, uplašenost, tendencija povlačenja iz tjeskobnih i opasnih situacija)
Glava				
Veliki lik čovjeka	Crtež čovjeka vrlo velik u visinu (23 cm ili veći)		Nezrelost i slaba unutarnja kontrola	Impulzivnost
Sitna glava	Veličina glave manja je od 1/10 ukupnog lita čovjeka	Veličina glave manja je od 1/8 ukupnog lika čovjeka	Snažan osjećaj intelektualne inferiornosti	Nesigurnost i osjećaj nekompetentnosti
Lice				
Sjenčanje lica	Namjerno sjenčanje cijelog lica ili dijela lica uključujući i pjegice i neke slične detalje na licu		Teža anksioznost, narušena slika o sebi (djelomično zatamnjenje dijela tijela povezuje se s pojačanom anksioznošću vezanom uz zasjenčani dio tijela)	Anksioznost; tjeskoba i nemir u odnosu na vlastito tijelo, tjeskoba vezana uz određene prošle ili buduće događaje; zabrinutost, neodlučnost za trenutno stanje ili zbog dugotrajnih strahova
Oči				
Prekrižene oči	Oba su oka okrenuta prema unutra ili prema van; precrtane oči		Neprijateljski stav prema drugima; buntovništvo, ljutnja, ne može ili ne želi se ponašati sukladno očekivanom od okoline	Ljutnja, agresivnost, nezadovoljstvo, ogorčenost, napadački stav (verbalna i fizička napadačka ponašanja), osvetoljubivost
Nedostaju oči	Potpuni izostanak očiju (ovo se ne odnosi na situaciju ako su oči zatvorene ili prekrivene sunčanim naočalama)		Socijalna izolacija, negiranje problema, odbijanje suočavanja s okolinom, bijeg u svijet mašte	Tjeskoba, uznemirenost
Nos				
Nedostaje nos	Izostaje nos ili se vide samo nosnice		Plaćljivost, povučenost, nedostatak agresivnosti, bespomoćnost, nisko samopouzdanje	Sramežljivost, plahost
Usta				
Nedostaju usta	Nema naznaka usta (ovo se ne odnosi na situacije kada su usta prekrivena, primjerice, šalom ili kacigom)		Tjeskoba, nesigurnost, povlačenje, pasivni otpor, nesposobnost ili odbijanje komunikacije s drugima, strah, perfekcionizam, depresija	Sramežljivost, plahost
Zubi				
Jedan ili više zubi	Pojavljuje se prikaz lika samo sa jednim zubom ili više zubi		Agresivnost (mora biti prisutno s još nekim emocionalnim indikatorom da bi bilo značajno)	Ljutnja, agresivnost

Vrat			
Osjenčan vrat	Osjenčan vrat (ne postoji ništa drugo osjenčano, osim vrata)	Borba s kontrolom impulsa	Tjeskoba
Nedostaje vrat	Nema veze između glave i tijela, glava jedva dodiruje tijelo, glava je izravno vezana za tijelo bez naznaka vrata (ovo se ne odnosi na crtež u kojem je vrat prekriven majicom, šalom i sl.)	Nezrelost, impulzivnost, loša unutarnja kontrola, loša koordinacija unutarnjeg impulsa i ponašanja	Impulzivnost
Tijelo			
Sjenčanje tijela ili udova	Osjenčani mogu biti različiti dijelovi tijela (označavaju specifičnu zabrinutost vezanu uz osjenčani dio tijela)	Anksioznost vezana uz tijelo ili anksioznost vezana uz aktivnosti povezane s tijelom (seksualno zlostavljanje)	
Nedostaje tijelo	Potpuna odsutnost tijela	Ozbiljan znak psihopatologije; intelektualne poteškoće, neurološka problematika, nezrelost zbog razvojnih kašnjenja, emocionalni poremećaji, akutna anksioznost vezana uz tijelo	
Udovi			
Gruba asimetrija udova	Jedna se ruka ili noga po obliku znatno razlikuje od druge (to se ne odnosi ako su udovi sličnih formi, oblika ili neujednačeni po veličini)	Siromašna koordinacija, impulzivnost, fizička nespretnost i slabost	Impulzivnost
Ruke prilijepljene uz tijelo	Nema prostora između tijela i ruku	Kruta unutarnja kontrola, loši međuljudski odnosi	Sramežljivost, plahost
Kratke ruke	Kratki izdanci kao ruke, puno kraće ruke u odnosu na ostatak tijela	Povlačenje, odbijanje socijalnih kontakata, nedostatak agresivnosti	Sramežljivost, plahost
Dugačke ruke	Predugačke ruke koje sežu sve do koljena	Agresivnost prema drugima	Ljutnja, agresivnost
Nedostaju ruke	U potpunosti nedostaju ruke, ruke postoje ali su dlanovi izobličeni, vidljivi dlanovi bez ruke	Anksioznost i krivnja zbog društveno neprihvatljivog ponašanja	Nesigurnost i osjećaj nekompetentnosti
Veliki dlanovi	Ruke i dlanovi preveliki su u odnosu na glavu i tijelo	Agresivno ponašanje	Ljutnja, agresivnost
Sjenčanje dlanova	Osjenčani samo dlanovi	Strah vezan uz aktivnost za koju su potrebne ruke (npr. zlostavljanje)	Brige, tjeskoba
Odrežani dlanovi	Nacrane ruke s odrezanim dlanovima i prstima (ovo se ne odnosi ako su ruke iza leđa lika ili u džepu)	Krivnja zbog neke radnje ili nemogućnost/nekompentnost da sudjeluje u nekoj radnji	Nesigurnost i osjećaj nekompetentnosti
Noge			
Slijepljene noge	Obje su noge spojene, slijepljene bez razmaka	Zategnutost; kruti pokušaj kontroliranja vlastite spolnosti; zabrinutost zbog seksualnog čina od strane drugog	Tjeskoba
Nedostaju noge	U potpunosti nedostaju noge i stopala, postoje noge ali bez stopala	Intenzivna tjeskoba i nesigurnost vezana uz noge	Nesigurnost i osjećaj nekompetentnosti
Nedostaju stopala	Postoje noge, ali bez stopala; stopala i noge odsječeni od tijela i posebno postavljeni na papiru dalje od tijela	Nesigurnost i bespomoćnost	Nesigurnost i osjećaj nekompetentnosti
Genitalije			
Genitalije ili gola figura s genitalijama	Stvarni ili simbolički prikaz genitalija	Prikaz golog ljudskog tijela, realistični prikaz genitalija, simbolički prikaz sekundarnih spolnih obilježja, prikazane grudi	Akutna tjeskoba; slaba kontrola impulsa; izrazita uznemirenost (znak ozbiljne psihopatologije); jaka agresivnost
Drugo			
Siromašna integracija dijelova tijela	Jedan ili više dijelova tijela nisu pridruženi crtežu lika, neki dijelovi samo su povezani jednom linijom ili se jedva dodiruju s ostalim dijelovima tijela	Nezrelost; nestabilnost; impulzivnost; loša koordinacija	Impulzivnost
Tri ili više ljudskih likova na crtežu	Nacrano tri ili više likova koji nisu međusobno povezani u nekoj aktivnosti	Održavanje, nedostatak vlastitog identiteta (može biti povezano sa školskim neuspjehom, obiteljskom deprivacijom, oštećenje mozga)	

Slika 3. Opis i tumačenje emocionalnih indikatora prema dobi (Koppitz, 1968; 1984, prema Skybo i sur., 2007, citirano prema Škrbina, 2013).

7.3. Crtež kao komunikacijsko sredstvo

Likovni jezik je stariji od govornog jezika i njime se lakše i neposrednije komunicira. Izraziti sebe nije jednostavno jer se prilikom toga isprepliću svjesni i nesvjesni motivi, konflikti, otpori i motivacija da sebe prikažemo onako kako želimo da nas okolina doživi.

Likovno izražavanje u svrhu komunikacije je slobodna aktivnost bez teme, utjecaja i korekcije. To je neverbalni način izražavanja osjećaja bez zahtjeva za određenim formama. Krajnji produkt rada je crtež koji nije predmet estetski procjene niti psihološke interpretacije.

Crtanje je prirodni način komunikacije kojem djeca rijetko kad mogu odoljeti, a omogućuje izražavanje osjećaja i misli na način koji je nekad jednostavniji od verbalnih sredstava. Omogućavanje da djeca komuniciraju kroz crtež je strategija koja se lako može primijeniti kao pomoćna metoda u odgojno – obrazovnim i terapijskim intervencijama. Crtež je sigurno jedna od najekonomičnijih metoda.

Zanimanje za djecu i crtež je stalan, ali ne samo s aspekta dijagnostike ili terapije. Mnogo puta crteži se koristi u manje formalne svrhe s djecom, na načine za koje nisu posebno dizajnirani za procjenu, dijagnozu ili evaluaciju djeteta, ali osiguravaju put da dijete komunicira o problemima, osjećajima i iskustvima te istražuje, izmišlja rješava problem kroz samoizražavanje.

Crtanje može pomoći djeci da organiziraju svoje priče i da kroz crtanje iskažu više svojih iskustava nego izgovorenim riječima. Kada dijete crta, ono reagira spontano i otkriva ono što mu je pohranjeno u nesvjesnom, elemente koji su obično skriveni. Zato dječji likovni radovi mogu biti od važnosti u proučavanju dječje ličnosti. Velika je važnost crteža u izražavanju i uspostavljanju komunikacije i sporazumijevanja između djece međusobno te između djece i odraslih (Škrbina, 2013).

8. Dječji radovi na temu slike o sebi

Kao dio ispita iz kolegija Istraživanje dječjeg likovnog stvaralaštva, studenti/ce prve godine izvanrednog diplomskog studija Rani i predškolski odgoj su s izabranim djetetom izradili/le 5 crteža na temu elemenata slike o sebi:

- Fizičko ja – Kako izgledam (olovka)
- Intelektualno ja – Što volim raditi (olovka)
- Socijalno ja – Moji prijatelji (crni flomaster)
- Emocionalno ja – sretan – kakav sam kada sam sretan? (prešani ugljen)
- Emocionalno ja – tužan – Kakav sam kada sam tužan? (prešani ugljen)

Svaki element slike o sebi je djetetu bio objašnjen na sljedeći način:

- *Fizičko ja* – moje tijelo, kako izgledam, kakva je moja kosa, oči, što imam u tijelu, koliko sam narastao, jesam li dječak ili djevojčica.
- *Intelektualno ja* – moje moći, moja snaga – što prije nisam mogao, znao, a sada mogu, znam; sve što sada ne mogu/ne znam naučit ću... Ja znam pjevati, vježbati, složiti slagalicu – svatko je u nečemu uspješan.
- *Socijalno ja* – saznanje o pripadanju grupi i reakcijama drugih na naša ponašanja; prihvaćen sam u igru i ja druge zovem u igru; prepoznajem osjećaje svojih prijatelja – kako mu mogu pomoći kada je tužan.
- *Emocionalno ja* – misli, želje, motivi, emocije. Što osjećam kada sam sretan, tužan, što me plaši, što mi smeta – prepoznajem i razumijem svoje osjećaje (Miljković, Rijavec, 2011).

Radovi su prikupljeni tijekom akademske godine 2016./2017.

Od 90 studentskih radova, obrađeno ih je 78 (86,67%). Ostali radovi nisu obrađeni zbog nedostatka nekih podataka, crteža ili su bili prikupljeni od nekoliko djece.

Prema podacima koji su se mogli prikupiti, najveći je broj šestogodišnjaka (35):

- Trogodišnjaci 1 (1,37%)	- Šestogodišnjaci 35 (47,95%)
- Četverogodišnjaci 3 (4,11%)	- Sedmogodišnjaci 11 (15,07%)
- Petogodišnjaci 22 (30,14%)	- Osmogodišnjaci 1 (1,37%).

14 je radova dječaka, a 61 rad djevojčica.

- Dječaci 14 (18,67%)
- Djevojčice 61 (81,33%).

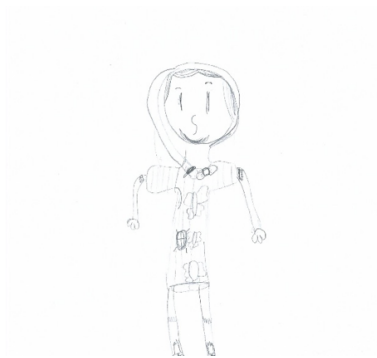
Procjene mogućih emocionalnih problema kod djeteta trebaju biti rezultat analize crteža tijekom određenog vremena i u različitim situacijama. Analizu crteža treba koristiti u kombinaciji s drugim dijagnostičkim instrumentima i uz detaljno promatranje djeteta. Poruka koja se prenosi kroz crtež ljudske figure ne smije se procjenjivati samo na prvi dojam (Škrbina, 2013).

Upravo iz ovog razloga, kao i nedostatka stručnog znanja, radovi su prikupljeni i razvrstani u prezentaciji kao uvid u složenost, fascinantnost i ljepotu dječjeg crteža i dječjeg unutarnjeg svijeta, bez dubljeg psihološkog i likovnog tumačenja.

8.1. Prikaz izabranih radova

L. je vrlo zanimljiva djevojčica, otvorena i sigurna u sebe i ne opterećuje se što drugi misle. Rijetko kada ima tužne trenutke (bila je tužna kada ju nije imao tko voditi na naše završne sportske igre i druženje roditelja, djece i tima). Razumna je i ima interese kao što su španjolska glazba i flamenco (ne pleše, no uživa u njemu).

1. Olovka, fizičko ja, kako izgledam

„Ja se ne mogu nacrtati, imam 100 leptira na haljini.“
„Joj, moram cijelu ruku obrisati, kriva je.“

2. Olovka, intelektualno ja, što volim raditi

„Volim se penjati na stablo, crtati, darovati stvari, planinariti, kupati se u vulkanu, hahah teta jesi čula, kupati se u vulkanu, i igrati se. Ovo da se volim kupati u vulkanu, to je kad sam ja u knjizi vidjela da postoji neki vulkan koji pušta toplu vodu pa se možeš kupati.“

3. Crni flomaster, socijalno ja, moji prijatelji

4. Prešani ugljen, emocionalno ja – sretan, kakav sam kad sam sretan

„Sretna sam kad se igram s Gretom.“

5. Prešani ugljen, emocionalno ja – tužan, kakav sam kad sam tužan

„Ja sam se htjela igrati s jednom puzzlom i autićem, a Patrik mi je uzeo da se ne mogu igrati s njom.“
„Tužna sam kad mi mama ne da bombon.“

Rad 1.

Za aktivnost odgojitelj odabire djevojčicu staru 7 g. i 1 mj. Djevojčica je izuzetno otvorena, pozitivnog raspoloženja, u dobrim odnosima sa svom djecom iz grupe, spremna pomoći, utješiti druge, dati savjet, preuzeti odgovornost za svoje odluke i posljedice istih, ukoliko su one loše. U svim situacijama, zauzima se za sebe i jasno izražava svoje stavove i mišljenja, pokazuje sklonost kompromisu i empatiju prema drugima.

1. Olovka, fizičko ja, kako izgledam

„Mislim da smo ovo već crtali. Ali baš je fora. Na sebi vidim: oči, uši, trepavice, kosu, nos, usta, zube, vrat, majicu, ruke, hlače, noge, cipele i čarape. U ogledalu sam si lijepa i sve mi se na meni sviđa.“
„Htjela bih raditi u tišini, jer se tada ljepše mogu nacrtati.“

2. Olovka, intelektualno ja, što volim raditi

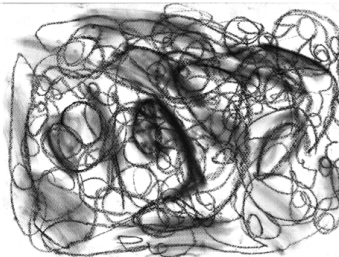
„Volim puno toga, crtati, igrati se s lutkama, čitati knjigice, gledati crtič s Kjutijem. Ali, ja bih nacrtala nešto što ne radim često i zato mi je to jako drago. Volim se igrati s tetom Francescom i Bucom, njenim pesekom, jer Česka živi u Zagrebu i ponekad dođe i onda mi je to omiljena igra.“

3. Crni flomaster, socijalno ja, moji prijatelji

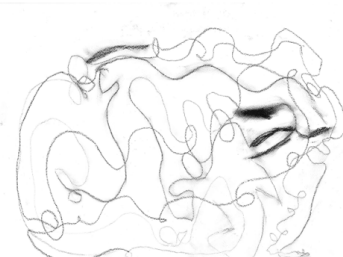
„Jura ti meni kaže da se idemo popeti na onaj most. Meni je to opasno, pa ja kažem da radije ne bih, a on kako želi. Nekad me posluša, valjda zato jer sam starija od njega i više znam.“

4. Prešani ugljen, emocionalno ja – sretan, kakav sam kad sam sretan

„Sreća je najbolji osjećaj. Od nje mi se smije lice i cijelo tijelo. Osjećam se kao da letim. Ne znam točno kako izgleda sreća, ali zamišljam je kako u meni unutra ide u zavojima, gore dolje, po cijeloj meni (pokazuje rukama). Centar joj je u srcu, jer su tam i sve druge emocije, to sam čula na televiziji. Lako ju je pokazati, jer sam ja puno sretna.“

5. Prešani ugljen, emocionalno ja – tužan, kakav sam kad sam tužan

„Tugu je teško nacrtati jer je ona takva. Onako, kada si tužan, sve ti je tmurno i ne osjećaš se dobro.“

Rad 2.

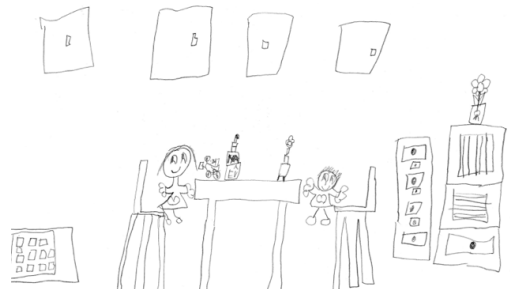
Djevojčica ima 6 godina i 2 mjeseca. U socijalnim interakcijama je dominantan pojedinac. Zauzima se za sebe i ne podliježe agresivnom rješavanju sukoba. Za igru joj dob djece nije važna. Često se dolazi igrati u mlađu mješovitu odgojnu skupinu zajedno s djecom do druge godine života. Otvoreno je dijete, spremna pomoći i zauzeti se za slabijega od sebe kad god je potrebno.

1. Olovka, fizičko ja, kako izgledam

„Tu imam veliki madež. Moram paziti na njega.“

2. Olovka, intelektualno ja, što volim raditi

„Volim slagati kocke jer mogu napraviti nešto kaj ja volim. Mogu složiti toranj ili bilo kaj drugo hoću. Ne moram slagati samo ono kaj je nacrtano.“

3. Crni flomaster, socijalno ja, moji prijatelji

„Ovo su moji najbolji prijatelji.“

4. Prešani ugljen, emocionalno ja – sretan, kakav sam kad sam sretan

„Sreća je kad se igram s prijateljima. Ali nisam sretna kad se posvađam s Leonom ko bude mama.“

5. Prešani ugljen, emocionalno ja – tužan, kakav sam kad sam tužan

„Pa to je da nitko ne želi se igrati sa mnom i da se nitko ne želi razgovarati sa mnom.“

Rad 3.

Djevojčica H. je u osmoj godini života. Za sebe kaže da voli prirodu, životinje, a uskoro će i u školu koju s nestrpljenjem očekuje. Voli crtati i slikati, te svakodnevno mnogo vremena provodi u likovnim aktivnostima. Zbog izraženog interesa za likovno izražavanje, roditelji su je upisali u likovnu grupu. Najdraža likovna tehnika joj je akvarel, a obožava sa prijateljima slikati velike formate, koje kasnije predstavljaju na izložbama.

1. Olovka, fizičko ja, kako izgledam

"Imam smeđu kosu i smeđe oči. Nedavno mi je ispao prvi zub."

"Najdraži odjevni predmet su mi haljine."

2. Olovka, intelektualno ja, što volim raditi

"Volim biti u prirodi, slušati ptice i mirisati cvijeće."

"Volim životinje i biljke. Moramo biti dobri prema njima, a ne ih uništavati."

3. Crni flomaster, socijalno ja, moji prijatelji

"Ovo smo ja i dvije moje najbolje prijateljice, igramo se u parku."

4. Prešani ugljen, emocionalno ja – sretan, kakav sam kad sam sretan

"Sretna sam kada slavim rođendan sa svojim prijateljima."

"Sretna sam kada tata dođe doma iz Njemačke."

"Sretna sam kada je sunce i kada mogu staviti sunčane naočale."

5. Prešani ugljen, emocionalno ja – tužan, kakav sam kad sam tužan

"Tužna sam kada mi tata odlazi raditi u Njemačku."

"Tužna sam kada su u vrtiću neki dečki zločesti prema curama."

"Tužna sam kada se drugi rugaju i kada se tuku."

Rad 4.

Djevojčica je upisana u mlađu vrtićku skupinu. Ima 4,8 godina i najstarije je dijete u odgojnoj skupini. Njezini roditelji su razvedeni, živi s majkom, dok s ocem provodi nekoliko vikenda mjesečno. Izrazito je vezana za majku. Jedna od njoj najdražih aktivnosti u vrtiću je slikanje temperom. Ponekad se teško suočava s promjenama u obiteljskom rasporedu (npr. neočekivani dolazak oca umjesto majke, odlazak majke na službeni put) te joj u tim trenucima najviše odgovara aktivnost slikanja temperom, uglavnom na velikom formatu papira te često u zajedničkom radu s grupom djece.

1. Olovka, fizičko ja, kako izgledam

„To sam ja. Jedan, dva, tri, četiri, pet. Eto tako, toliko prstića imam.“

„Čekaj da pogledam u ogledalo malo bolje. Joj, zamalo sam zaboravila obrve.“

„Ovdje je jedna muha, vidjela sam ju danas kako zuji oko mene.“

2. Olovka, intelektualno ja, što volim raditi

„Jako volim slikati. To me opušta, lijepo mi je.“

„To je M., ona se malo kistom zaprijala po kosi. Ali nema veze.“

„Kraj mene su R. i M., a ovo kraj M. je F.“

3. Crni flomaster, socijalno ja, moji prijatelji

„Najviše se volim s prijateljicama igrati piknika vani.“

„Moja najbolja prijateljica je M. Ovo je kad je imala jedno oko manje, jedno veće.“

„Ovdje gore je jutro. Ono je frčakvo. To smo vidjele jedno jutro poslije kiše.“

4. Prešani ugljen, emocionalno ja – sretan, kakav sam kad sam sretan

„Kad idem u jedan veliki parkić s tetom Tihi. I lunapark me veseli. Kad se M. i ja lijepo igramo zečeka koji skaču. I sretna sam kad me tete u vrtiću grle. Može se i razveseliti nekoga kad se igramo s njim, bojamo ili mazimo. Ovako izgleda sretno – usta se smiju i oči su sretno.“

5. Prešani ugljen, emocionalno ja – tužan, kakav sam kad sam tužan

„Kad sam tužna onda plačem, ovako to izgleda. Usta su mi tužna.“

Rad 5.

Djevojčica ima 5,5 godina i jedino je dijete u obitelji. Zbog preseljenja, promijenila je vrtić te kaže da ima puno prijatelja (kako u novom tako i u starom vrtiću). Otac joj je pilot i zbog poslovnih obaveza često izbiva iz kuće što djevojčicu često rastužuje. Za sebe kaže da ju ples veseli jer se tada osjeća sretno.

1. Olovka, fizičko ja, kako izgledam

„Ovdje tu radim mašnicu. Vidiš tu mi je na kosi! Pogled!“

„Ovdje sam si kapnula čaj pa je ostala mala mrlja ali nema veze mama
če to oprati kada dođem kući“

2. Olovka, intelektualno ja, što volim raditi

„Znači nacrtati ću vrtić jer volim se igrati s prijateljima. Volim se igrati s njima dolje u parkiću!“

Ovdje imamo još jednu ličnu. Ovo je Lola i ja kako se igramo

3. Crni flomaster, socijalno ja, moji prijatelji

„Često se igram s Lolom. Najčešće se igramo vani istražujući blato, a danas smo pronašli glistu.“

„Uff, sada moram još i lveka! Nekada je ozbiljniji od Antuna i nekada je ljut. Stalno me nagovara da igramo nogomet što ja baš i ne volim.“

„Ja imam puno više prijatelja nego što ih je ovdje!“

4. Prešani ugljen, emocionalno ja – sretan, kakav sam kad sam sretan

„Kada sam sretna osjećam se veselo.“

„Na kosi imam rajf i mašnicu.“

„Kada sam sretna najviše volim crtati pa svakakve crteže. Kao što su vrtić i sve te nekakve stvari.“

„Eto to su mi zubići i jezik!“

5. Prešani ugljen, emocionalno ja – tužan, kakav sam kad sam tužan

„Kada se Gabi ne igra sa mnom. A nekad se igra, i ja ne znam kada će se ona igrati sa mnom. Po licu joj otkrijem da li se želi ili ne želi igrati sa mnom.“

„Danas sam plakala u dvorištu zato što me neće moći na priredbi gledati tata jer ide na put popodne!“

Rad 6.

Dječak ima 6,8 godina. Ima dijagnosticiran Aspergerov sindrom i smatra se da je nadareno dijete. Kao većina djece sa sindromom, ima problema u socijalnom razvoju i zbog toga je često u aktivnostima sam. Jedno vrijeme jako se zanimao u zastave država pa ih je izrađivao od kolaž papira bez predloška, tj. znao ih je napamet. Osim zastava voli pisati priče i slikovnice. U 3 minute bi uzeo dva lista papira spojio ih ljepljivom i napisao priču. Zadnja dva mjeseca jedino što je radio su bile 3D čestitke. Osim što je volio raditi s papirom često slika i crta. Zanimljivo je da kada crta ili reže, gotovo nikada ne sjedi za stolom. Ili legne na pod ili sjedi na pola stolice.

1. Olovka, fizičko ja, kako izgledam

„Kako ti izgledaš?“ odgovara tako da pokazuje nos, oči, usta i na kraju kaže "Nemam pojma". Nakon toga sam ga pitala "Da netko ne zna kako ti izgledaš i ne vidi te, kako bi mu rekao kakve su ti oči kakva ti je kosa?", D: "Žuta, nemam pojma?"

2. Olovka, intelektualno ja, što volim raditi

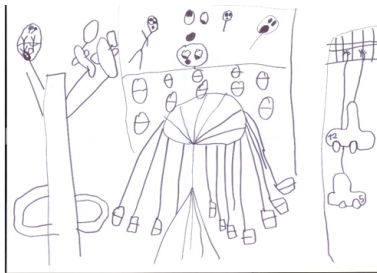

„U čemu si ti dobar?“, odgovara "U izradi 3D čestitki!". Na crtežu je prikazao kako ostalu djecu uči izrađivati čestitke.

JA : Što si nacrtao?

D : Prijatelji koji hodaju, ovo kao ljepilo, ovo će mi trebati, ovo sam već napravio, mape na polici i tak.

3. Crni flomaster, socijalno ja, moji prijatelji

JA: Tko su tvoji prijatelji?
D: Ana.... i Katarina.
JA: Zašto su one tvoje prijateljice?
D: Igraju se sa mnom. Ana i ja smo bili u lunaparku jučer.
D (dok crta): Vozili smo se u onim avionima koji idu gore dolje. Ja ionako ne znam kako se avioni crtaju. Sad mi izgledaju kao muhe.
JA: Meni baš izgledaju kao avioni! A ovo u avionu ste ti i Ana?
D: Da, a ima jedna slika na tom, ali neću nacrtati, to mi je bljuf. Neki čovjek drži ženu.

4. Prešani ugljen, emocionalno ja – tužan, kakav sam kad sam tužan

JA: Što tebe rastuži? Kad si ti tužan?
D: Ne znam... Kad nešto izgubim i kad mi je jedna curica u parku potrgala igračku koju sam dobio za Božić.
JA: Kako si se onda osjećao?
D: Nemam pojma.

5. Prešani ugljen, emocionalno ja – sretan, kakav sam kad sam sretan

JA: Kad si ti sretan?
D: Kad je lijepo vrijeme i kad se netko igra sa mnom. Nekad se vani nitko ne igra sa mnom iako pitam.
JA: Što misliš zašto?
D: Zato što se neće igrati mojih ideja i nitko me ne sluša.
JA: A da pitaš nekog drugog osim Ane?
D: Ne. Znaš svu onu zabavu vani? (misli na šatore, prskalice s vodom, lopte i rekete na dvorištu) To neću probati, to mene niš ne zanima.

Rad 7.

Djevojčica ima 7 godina i jedinica je. U svojem društvu je obožavana zbog svoje umiljatosti i dragosti. U vrtiću najčešće provodi aktivnosti sa svoje četiri prijateljice. Sklona likovnome izražavanju. U likovnome ateljeu provodi aktivnosti i po nekoliko puta na dan.

1. Olovka, fizičko ja, kako izgledam

„Gledam se u ogledalo i želim nacrtati svoju glavu, ali očima vidim cijelu sebe, i ruke, i noge. To sam ja! Ja nisam samo glava!“

2. Olovka, intelektualno ja, što volim raditi

„Volim glazbu i ples, to me čini sretnom!“

3. Crni flomaster, socijalno ja, moji prijatelji

4. Prešani ugljen, emocionalno ja – sretan, kakav sam kad sam sretan

5. Prešani ugljen, emocionalno ja – tužan, kakav sam kad sam tužan

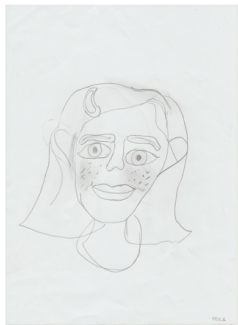

„Ovako se smijem kad sam sretna, imam najveći osmijeh!“

Rad 8.

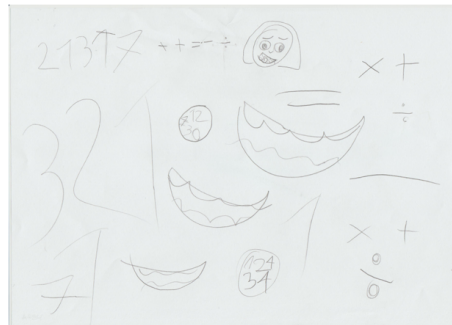
Djevojčica ima 7 godina. U likovnom centru u slobodnim aktivnostima najčešće crta bojicama i modelira u plastelinu. Kada je riječ o vođenim i ponuđenim likovnim aktivnostima ona sudjeluje u njima ukoliko u njima sudjeluju njezine prijateljice. U aktivnosti se daje „cijela“, uporna je te u aktivnosti ostaje do samog kraja. Jako je topla i emotivna, omiljena među prijateljicama.

1. Olovka, fizičko ja, kako izgledam

„Da, da, da. To sam ja. I ovu špangicu imam na kosi. Tako danas izgledam.“

2. Olovka, intelektualno ja, što volim raditi

„Ja imam moć matematike, jako dobro mi ide i idem na radionice iz matematike, u vrtiću još nitko ne zna dijeliti osim mene. A volim i nasmijavat prijatelje, zabavna sam dečkima i to mi super ide. Ja sam po tome sretna.“

3. Crni flomaster, socijalno ja, moji prijatelji

„Ovo su moje prijateljice. Ovdje skaćemo po travi. Ne radimo ništa. Mi se uvijek zajedno dogovorimo čega ćemo se igrati, a tu se još nismo dogovorile.“

4. Prešani ugljen, emocionalno ja – sretan, kakav sam kad sam sretan

„Upravo ovako izgledam kada sam sretna.“

5. Prešani ugljen, emocionalno ja – tužan, kakav sam kad sam tužan

„Ovako sam tužna. Evo izvoli. Ne želim više crtati tugu. Mogu li opet nešto što me veseli?“

Rad 9.

ZAKLJUČAK

Crtežom djetete može komunicirati sa svojom okolinom, ukoliko se iskoristi na pravilan način, djetete nas crtežom može uvesti u svoj tajanstveni svijet mašte, doživljaja i osjećaja. Mnogi odrasli doživljavaju dječji crtež kao obično šaranje, no upoznavanjem djetetovog psihološkog razvoja, postaje jasno da su crtež i crtanje jedni od najboljih medija neverbalne komunikacije s djetetom.

Dijete u dobi od dvije pa do šeste godine može putem crteža izraziti svoje aktualne osjećaje i prijašnje iskustvo, želje, maštu ili konflikte. Svojim crtežom može bolje oslikati obiteljske odnose nego ijedan odrasli član obitelji. Također, možemo dobiti priliku vidjeti i pokušati shvatiti na koji način djetete doživljava samo sebe, odnosno, kakva je njegova slika o sebi.

Ona određuje koji će mu događaji u životu biti bitni, što će poduzeti i koje će ciljeve pokušati postići. Najvažniji period razvoja slike o sebi je rano djetinjstvo. U tom periodu za razvoj pozitivne slike o sebi djetetu je važno kako odrasli reagiraju na njegove potrebe i šalju li mu poruku da je važno i prihvaćeno. Jer, djetetu je važna toplina i prihvaćanje roditelja. Nadalje, značajnu ulogu u životu djeteta imaju vršnjaci i značajni drugi, poput odgojitelja koji djetetu mogu osigurati aktivnosti kroz koje će djetete moći osjećati kompetentnost i uspjeh i na taj način graditi pozitivnu sliku o sebi, i samopouzdanje i samopoštovanje. Dakle, pomoći djetetu razviti pozitivnu sliku o sebi je zadatak cjelokupne djetetove okoline.

Slika o sebi je višedimenzionalan pojam koji se sastoji od akademskog i neakademskog ja, što se može podijeliti na intelektualno, socijalno, emocionalno i fizičko „ja“. Upravo su na ove teme studenti/ce Učiteljskog fakulteta u Zagrebu prikupili radove koje sam prikazala u prezentaciji kao uvid u složenost, fascinantnost i ljepotu dječjeg crteža i dječjeg unutarnjeg svijeta.

Literatura

1. Balić-Šimrak, A. (2010). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj*, 16-17 (62-63), 2-8.
2. Belamarić, D. (1986). *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Bouillet, D., Šarić, L. (2016). *Uvažavanjem različitosti do kulture mira*. Zagreb: Centar za civilne inicijative.
4. Brajša-Žganec, A., Raboteg-Šarić, Z. i Franc, R. (2000). Dimenzije samopoimanja djece u odnosu na opaženu socijalnu podršku iz različitih izvora. *Društvena istraživanja*, 9 (6 (50)), 897-912.
5. Lebedina-Manzoni, M., Novak, T. i Jeđud, I. (2006). Doživljaj sebe u obitelji. *Kriminologija i socijalna integracija*, 14 (2), 25-36.
6. Miljković, D. i Rijavec, M. (1996). *Razgovori sa zrcalom, psihologija samopouzdanja*. Zagreb: IEP.
7. Miljković, D. i Rijavec, M. (2002) (2011). *Bolje biti vjetar nego list*. Zagreb: IEP.
8. *Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje* (2014). Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
9. Rijavec, M. (2000). *Čuda se ipak događaju: Psihologija pozitivnog mišljenja*. Zagreb: IEP.
10. Shavelson, R., Hubner, J., Stanton, G. (1976). Self-Concept: Validation of Construct Interpretations. *Review of Educational Research*, 46, 407-441.
Preuzeto s https://www.researchgate.net/publication/269462101_Self-Concept_Validation_of_Construct_Interpretations (09.08.2019.)
11. Starc, B., Čudina-Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
12. Škrbina, D. (2013). *Art terapija i kreativnost (multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji)*. Zagreb: Veble commerce.
13. Tasić, D. (1994). Djetetov pojam o sebi i ispoljavanje poremećaja u ponašanju. *Kriminologija i socijalna integracija*, 2 (2), 97-107.
14. Velki, T., Cakić, L. i Oblačić, I. (2015). Odnos samopoštovanja i socijalnog statusa kod učenika nižih razreda osnovne škole. *Školski vjesnik*, 64 (1), 153-172.

15. Vidović, V. (2015). Dječji crtež kao komunikacijsko sredstvo djeteta i odrasloga. *Dijete, vrtić, obitelj*, 21 (79), 22-23.
16. Vuletić, A., Kardum, G. i Reić-Ercegovac, I. (2017). Analiza crteža kronično i akutno oboljele djece. *Paediatrica Croatica*, 61 (4), 197-202.

Izjava o samostalnoj izradi rada

Poštovani,

ja, Mia Božin, izjavljujem da sam samostalno izradila svoj diplomski rad pod naslovom *Dječji crtež kao interpretacija slike o sebi*, uz konzultacije s literaturom i mentoricom, izv. prof. dr. art. Antonijom Balić-Šimrak.

Izjava o javnoj obrani rada

Naziv visokog učilišta

IZJAVA

kojom izjavljujem da sam suglasna da se trajno pohrani i javno objavi moj rad
naslov

vrsta rada

u javno dostupnom digitalnom repozitoriju ustanove Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Sveučilišta te u javnoj internetskoj bazi radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, sukladno obvezi iz odredbe članka 83. stavka 11. *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju* (NN 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15).

Potvrđujem da je za pohranu dostavljena završna verzija obranjenog i dovršenog ocjenskog rada. Ovom izjavom, kao autor ocjenskog rada dajem odobrenje i da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi i besplatno učini dostupnim široj javnosti.

U _____, datum _____

Ime i prezime

OIB

Potpis
